

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

IN MEMORIAM JOHANNES CALVIJN 1509 - 10 JULI 1959

Voorrede van de Geneefse Bijbel

Johannes Calvijn aan den lezer

Indien ik hier gebruik wilde maken van een lange voorrede, zou ik drie punten moeten ontwikkelen.

Het eerste om aan te tonen welk een schat de Heilige Schrift is: hoe uitnemend haar gewicht, hoe onwaardeerbaar haar nut is; hoe zij inderdaad het voornaamste en kostbaarste goed is dat wij in deze wereld bezitten.

Want zij is de sleutel, die ons het Koninkrijk Gods opent, met het doel ons daarbinnen te leiden, opdat wij weten welke God wij moeten aanbidden, en waartoe Hij ons roept.

Zij is een zekere weg, die ons leidt, opdat wij onze ganse levensstijd niet her- en derwaarts zouden zwerven en dolen.

Zij is de enige norm om tussen goed en kwaad te onderscheiden; het ware richtsnoer, dat ons onderwijst in de rechte dienst van God, opdat wij daarin niet op goed geluk af te werk gaan, en met de rest van de wereld onszelf misleiden met een onbeduidend en waardeloos woordenspel; en zelfs soms onze dienst van God zouden gronden op dingen, die door God als zondig worden veroordeeld en verworpen.

Zij is het licht dat ons leidt, of de lamp die ons verlicht te midden der duisternis van deze wereld, opdat wij niet als arme blinden onze voet zouden stoten aan zovele hindernissen die ons omgeven; en wat erger is, zouden vallen bij iedere stap.

Zij is de school van alle wijsheid, zelfs van wijsheid die alle menselijk verstand te boven gaat, welke door de Engelen zelfs bewonderd wordt.

Zij is de spiegel waarin wij het aangezicht Gods aanschouwen, om zo veranderd te worden tot Zijn eer.

Zij is de Koninklijke Schepter, waardoor Hij ons als Zijn volk regeert; de herdersstaf, die Hij ons geeft, ten bewijze dat Hij ons ten Herder wil zijn.

Zij is het document van Zijn verbond, dat Hij met ons heeft opgericht, waarin Hij, door Zijn goedheid, om niet, vrijwillig de verplichting op Zich neemt, door een eeuwige band met ons verbonden te blijven.

Zij is het getuigenis van Zijn goede gezindheid, waardoor wij rust hebben in onze conscienties, wetend waar onze zaligheid ligt.

Zij is het enig voedsel van onze zielen, dat ze ten leven voedt.

Kortom: Zij is het enig ding, waardoor wij verschillen van Heidenen en ongelovigen: wij hebben een religie, verankerd en gegrond in de onfeilbare waarheid Gods, terwijl alle anderen zich door onbetrouwbare meningen laten leiden; of wel, zich in snode koppigheid verharderen zonder enige zekerheid.

Dit alles zou in het eerste punt behandeld moeten worden, met hetgeen daar nog verder bijbehoort; en dat alles om de mensen op het hart te drukken zulk een goed op het hoogst te eren; en groot en klein aan te sporen zulk een gift deelachtig te worden, die God, zonder iemand uit te sluiten, ons allen biedt; en ter anderer zijde aan te tonen hoe ondankbaar het zou zijn, de oren te sluiten wanneer God tot ons spreekt, terug te wijken wanneer Hij ons roept, geen gehoor te geven aan deze heilige leer, waarin Hij Zich tot onze zaligheid aan ons openbaart.

In de gang van ons betoog zou ik ook de duivelse hoogmoed hebben te beschuldigen van hen die het gewone volk van deze welddaad Gods durven beroven, door het lezen van de Heilige Schrift te verbieden, alsof God niet had verklaard dat het Zijn bedoeling is geweest haar bekend te maken aan alle standen en aan alle talen. Ik zou hebben aan te tonen hoe wreed het is aan de arme zielen hun voedsel te onthouden, om hen met wind te voeden; of liever, in plaats hen van eten, van dodelijk vergif te voorzien.

Ziedaar de hoofdinhoud van het eerste artikel, dat een zeer uitgebreide uiteenzetting zou vereisen, zoals ieder kan begrijpen.

Het tweede punt zou de lezers moeten voorbereiden tot een profijtelijk gebruik van de Heilige Schrift.

Deze voorbereiding bestaat uit twee delen. Te weten, dat wij van onze kant, ons gewillig betonen, zoals het betaamt en weten welk doel wij voor ogen moeten hebben.

Want niemand zal ooit in staat zijn het onderricht Gods te ontvangen, als hij zich niet voor Zijn aangezicht stelt met een vaste bereidheid om alles te doen wat hem zal worden bevolen.

Als hij niet afziet van eigen inzicht en verstand, om niet wijs te zijn behalve in gehoorzaamheid.

Als hij niet zijn genegenheden aan banden legt en ze richt op de wil van Zijn Meester. Ja zelfs, als hij zich niet gewillig gevangen geeft onder het juk van Hem, wiens dienst verkozen moet worden, niet alleen boven alle vrijheid, maar ook boven alle heerschappij.

Als hij niet alle eigenwaan aflegt om zich te vernederen tot een ootmoed en kleinheid zoals God die eist in Zijn discipelen.

Als hij zijn hart niet openstelt voor alles wat hem zal worden gezegd.

Als hij niet komt met een vreze en eerbied zoals wij die schuldig zijn aan de glorierijke majesteit van onze Schepper.

Als hij niet een eerlijke en oprechte ijver heeft in het onderzoeken van de wil Gods, om daar zijn ganse leven, zijn werken, zijn gedachten, zijn woorden naar te richten.

Als hij niet alle aardse beslomeringen van zich afzet en het hart bevrijd en gezuiverd heeft van alle vleselijke bekommernissen en genegenheden, om zich geheel en al onbelemmerd over te geven aan het bedenken der geestelijke dingen.

En aangezien de neiging van onze natuur daar dwars tegen in gaat, past het ons bovenal ons Gode te bevelen, opdat wij door Zijn Geest worden geleid, zonder welke wij tevergeefs ons voorbereiden, en ons best doen. Want dat zal niet dan verloren tijd zijn.

Maar wanneer wij die Geest dan ook van Hem hebben verkregen, hebben wij geen reden meer tot vrees, daar wij ons onder de hoede van zulk een goede Leidsman bevinden.

Welnu, wij zijn er zeker van, dat Hij Zijn Geest niet zal weigeren aan hen, die Hem ongeveinsd zullen bidden. Laten wij dus leren ons op bovengenoemde wijze voor te bereiden.

Wat het tweede deel betreft, wij moeten gewaarschuwd worden niet in de Schrift rond te dolen, her- en derwaarts te zwerven, zonder ooit zover te komen dat wij ware kennis

UIT DE INHOUD:

Voorrede van de Geneefse Bijbel	
Calvijn en de oecumene	C. V.
Ten geleide	
Calvijn en onze psalmzang	D. W. L. M.
Calvijn en de economie	H. W. de J.
Calvijn en Bavinck	J. V.
Persschouw	C. V.
Boekaankondiging	C. V.
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

vergaderen. Laten wij, om dat te bereiken, er ons daarom voor hoeden daarin nuttelose bespiegelingen te zoeken, of ons op te houden met onbeduidende kwesties die, naar het woord van Paulus, tot niets leiden dan tot twist en gekrakeel, of niet anders zijn dan kwelling des geestes, of onder de schijn van scherpzinnigheid de geest in vervoering brengen, maar losmaken van de stevige ondergrond.

Want de Schrift is ons niet gegeven ter bevrediging van onze dwaze nieuwsgierigheid, of ten dienste van onze eerezucht. Maar zij is nuttig, zegt Paulus. En waartoe? Om ons te onderrichten in de zuivere leer, ons te troosten, ons op te wekken en ons volmaakt te maken in alle goed werk. Laten wij haar daartoe gebruiken.

Vraagt men naar de samenvatting van het onderricht, dat wij daaruit moeten ontvangen, dit is in één woord, dat wij door haar leren ons vertrouwen op God te stellen en in Zijn vrees te wandelen. En dat wij, des te meer daar Jezus Christus het einde der Wet en der Profeten is, en de inhoud van het Evangelie vormt, geen ander doel voor ogen hebben dan Hem te leren kennen, wetend dat men zich niet, hoe weinig het ook zij, van Hem kan verwijderen zonder op een dwaalspoor te geraten.

Wat mij op het ogenblik er van weerhoudt deze twee artikelen meer in den brede te behandelen, is het feit dat dit niet de stof voor een enkele voorrede, maar voor een geheel boek vormt, wil men er voldoende toelichting op geven. Daarom zal het voldoende zijn dat ik er in het kort, als terloops, en wel in de vorm van een excuus over heb gesproken, en wel om de lezers opmerkzaam te maken op wat zij als eerste inleiding nodig hebben te weten.

Het derde punt vergt niet zoveel woorden. Het betreft de overzetting van de Bijbel: ik bedoel in de Franse taal. Onder hen die daaraan meegewerkt hebben, heeft wijlen Pierre Robert, tijdens zijn leven getrouw dienaar van de Christelijke Kerk, wiens zalige nagedachtenis wij nu, na zijn overlijden, eren, met zulk een toewijding gearbeid, dat zijn werk grote lof verdient. Inderdaad, er is niemand met gezond oordeel, die hem die ontzegt.

Toch moet men zich er niet over verbazen, als hem veel fouten zijn ontgaan in zulk een werk; ik bedoel in zulk een grote en moeilijke arbeid.

In de eerste plaats dus, daar in zijn overzetting de taal stroef was en enigszins afweek van de gewone en courante wijze van spre-

¹⁾ Calvijn zelf. Vgl. a) Calvijn, A tous amateurs de Jésus Christ: Hetwelk (n.l. het Nieuwe Testament) wij zo getrouw mogelijk... uit de Gr. taal hebben overgezet. b) J. Panner, Introd. op genoemd boekje, pag. 15. (Vert.)

ken, is er iemand geweest¹⁾ die de moeite heeft genomen deze wat vlotter te maken, niet alleen door haar te polijsten, maar ook door haar wat gemakkelijker vorm te geven, opdat ze voor allen meer begrijpelijk zou zijn.

In de tweede plaats, wat de inhoud betreft, heeft deze, naar de door God hem verleende gaven en het oordeel, dat hij door de lange en voortdurende omgang met de Schrift zich heeft kunnen verwerven, zich beijverd, wat verkeerd begrepen, of verdraaid, of te duister vertaald was in zijn geheel volgens de oorspronkelijke gedachte te herstellen. Hoe hij daarin is geslaagd en voor hoever zijn arbeid nuttig is geweest, zal men bij het lezen kunnen beoordelen.

Weliswaar verklaart en betuigt hij nu reeds, dat hij nog niet tevreden is met het bereikte resultaat. En wat meer is, zijn wens zou zijn dat er iemand gevonden werd met veel vrije tijd, toegerust met alles wat vereist is voor zulk een werk, die zich daar een zestal jaren aan zou willen wijden, en dan, wat hij tot stand had gebracht ter inzage zou willen geven aan mannen met kennis en ervaring, zodat deze arbeid door verscheidene paren ogen nog eens deugdelijk zou worden herzien.

En inderdaad, wat hij heeft ondernomen door deze correctie is niet gebeurd om zichzelf op de voorgrond te plaatsen, door alvast deze plaats te bezetten. Terwijl men hem van vermetelheid had kunnen beschuldigen als hij zich had ingedrongen en zich overhaast in het strijdperk had begeven, verdient hij dan er ook geen enkel verwijt over dat hij, dringend aangezocht en achtervolgd door hen die de ere Gods en de stichting der Christelijke Kerk begeren, bij gebrek aan een ander, op hun verzoek ingaande, gebruikt heeft wat God hem had gegeven. Zoveel is zeker, dat hij zonder aanmatiging acht, en durft verzekeren, dat men zal bevinden, dat hij de vorige vertalingen veel heeft verbeterd; zelfs meer dan ik hier zeg.

Hoe het zij, hij draagt met een eerlijk geweten zijn werk, zoals het daar ligt, aan God op, als blijk van dankbaarheid, dat hij van Hem heeft ontvangen alles wat hij nu zijn naasten schenkt, God biddende dat offer te willen aanvaarden.

Hij draagt het eveneens op ten gebuik van de Kerk Gods, in de hoop dat het niet nutteloos zal zijn, dat het zal bijdragen tot de eer van Hem, Wie alle eer toekomt.

gen, dat wij allen als tot één man samengroeien.¹¹⁾

Kerkscheuring een groot kwaad

Als het behoren tot de kerk inderdaad een zaak is van leven en dood, en God de eenheid van zijn kerk zo nadrukkelijk eist, dan moet het zich afscheiden en het scheuren van de kerk wel een zeer groot kwaad zijn.

De Here hecht zo grote waarde aan de gemeenschap met de kerk, zo predikt Calvijn, dat Hij een ieder die zich verre houdt van elke christelijke vergadering, welke de ware bediening van het Woord en de Sacramenten onderhoudt, als een overloper en vertaler van de godsdienst beschouwt. De kerk is door Christus verkoren en afgezonderd om zijn bruid te zijn. Ze is zijn lichaam, zijn vervulling. Maar daarom is het weggaan uit de kerk niet minder dan verloochening van God en Christus. Als we ons van de kerk afscheiden, beramen we, voor zover dat ons betreft, de ondergang van Gods waarheid. En dan verdienen we het, dat God met het ganse geweld van zijn Woord bliksem om ons te verpletteren. Er kan zelfs geen vreselijker misdaad bedacht worden dan het met heiligschennende trouweloosheid schenden van het huwelijk, dat de eniggeboren Zoon Gods zich verwaardigd heeft in en door de kerk met ons aan te gaan.¹²⁾ In Calvijns kerkorde prijkt op de lijst van zonden, welke naar Calvijns oordeel in een dienaar niet getolereerd kunnen worden, kerkscheuring reeds op de tweede plaats.¹³⁾

Eenheid der kerk door de leer en de liefde

Bij deze stand van zaken is het een vraag van de eerste orde wat nu in concreto hier op aarde de kerk samenbindt, of, anders gezegd, waardoor naar Gods wil de gemeenschap met de kerk kan en moet worden onderhouden. Naar Calvijns overtuiging geschiedt dat door twee banden, namelijk door de **eenstemmigheid in de gezonde leer** en door de **broederlijke liefde**.

Maar wanneer Calvijn dit zegt, wijst hij er tegelijk en met grote klem op, dat deze gemeenschap der liefde volledig afhankelijk is van de eenheid des geloofs. In die mate zelfs, dat de eenheid des geloofs het begin, het einde, kortom de enige regel van de gemeenschap der liefde moet zijn.¹⁴⁾

In verband met de eenheid der kerk komt het dus vóór alles aan op de **leer**, de „**doctrina**”. Eenheid der kerk kan er alleen zijn, waar werkelijke eenheid, werkelijke overeenstemming, in de leer bestaat. Maar ook omgekeerd: waar een werkelijke overeenstemming in de leer is, moet het ook tot kerkelijke eenheid komen!

Wanneer nu de leer in verband met de eenheid der kerk een zo dominerende rol speelt, dan is het, om Calvijn in deze goed te verstaan, gebiedend noodzakelijk precies te weten wat voor Calvijn die leer was.

Om daar maar mee te beginnen: Calvijn denkt bij de leer niet in de eerste plaats aan een geformuleerde confessie. Ongetwijfeld kan de leer tot op zekere hoogte in een confessie worden geformuleerd, en dat moet ook metterdaad geschieden. Maar ze mag er per se niet mee worden geïdentificeerd. Neen, de leer is het levende Woord van God zelf. En dan het Woord, zoals God dat hier en nu door de Schrift tot ons spreekt.¹⁵⁾ Ten aanzien van dat Woord der Schriften moeten we voorts, volgens Calvijn, geloven, dat het uit de hemel is voortgekomen, evenals of de levende stemmen Gods zelf vandaar werden gehoord. Dat Woord is volstrekt betrouwbaar en heeft absoluut gezag over ons, omdat de Persoon Gods zelf daarin tot ons spreekt.¹⁶⁾

Dit volstreekte gezag van de Schrift is voor Calvijn het één en het al als het om de kerk gaat. Zonder de volledige erkenning daarvan, ziet hij geen mogelijkheid, noch voor kerkstichting, noch voor kerkopbouw, noch ook voor kerkelijke eenheid.

Naar zijn specifieke inhoud is nu het levende Woord der Schriften, d.w.z.: de leer, **heilswoord**. Want Jezus Christus komt daarin, daarmee naar de mensen toe en schenkt hun daardoor, in de weg des geloofs, vergeving der zonden, het nieuwe leven, de zaligheid, kortom het volle heil.¹⁷⁾ Het hart van deze leer is, naar Calvijns diepe overtuiging, de genade Gods, in Christus geopenbaard. De kern van de christelijke religie is daarom Gods barmhartigheid jegens ons en de daaromtrent door het Woord des Geestes in ons hart gewerkte zekerheid. In de genade Gods,

Calvijn en de oecumene¹⁾

Inleiding

Het is waarlijk niet nodig zich lange tijd en grondig bezig te houden met Calvijns prediking omtrent de kerk om tot het besef te komen, dat de geneefse hervormer ten volle een man van de **oecumene**, van de **wereldkerk**, is geweest.

Dat blijkt reeds aanstonds uit de omschrijving, welke hij in de aanvang van zijn onderwijzing omtrent de kerk, van haar geeft. Daarin accentueert hij namelijk, dat de kerk over de ganse wereld verspreid is, derhalve principieel alle volken, talen, rassen omvat, en zo voluit oecumenisch is.²⁾

Het oecumenisch karakter van de kerk staat dus in Calvijns prediking over de kerk onmiskenbaar op de voorgrond. En dat dit aspect van de kerk in zijn geloof geen memoriepost is, blijkt overduidelijk uit het intensieve contact, waarin hij stond met kerken en gelovigen in Frankrijk, Engeland, Schotland, Polen, Duitsland, Bohemen, Rusland, Hongarije, Nederland en Italië: dat wil zeggen: in heel de toenmaals ontsloten wereld.³⁾

Wanneer men er nu oog voor krijgt, dat Calvijns prediking omtrent de kerk gedragen werd door het geloof, dat Christus' kerk een wereldkerk is, en men bespeurt iets van zijn veelomvattende oecumenische bedrijvigheid, dan vraagt men zich als vanzelf af, welke de concrete inhoud van dat geloof en dus de drijfkracht van de daaraan ontsprongen en daardoor beheerste oecumenische activiteit is geweest. Speciaal daarover willen we thans iets zeggen.

I

Buiten de kerk geen zaligheid

Calvijn ziet de kerk als de levende, alles omvattende, éénheid van Christus en de gelovigen.

Luisterend naar de Schrift tekent hij de kerk voorts onder tweeërlei aspect.

Vooreerst zoals ze voor Gods aanschijn kerk is. Voor Gods aangezicht is de kerk namelijk de gemeenschap van allen — maar ook van géén anderen — die door de genade der aanneming kinderen Gods zijn, en door de heiligmaking des Geestes waarachtige leden van Christus werden. Zo gezien omvat de kerk niet slechts de heiligen, die nog op de aarde wonen, maar ook alle uitverkorenen, die er van het begin der wereld geweest zijn. Wie tot de leden van deze zo geziene kerk behoren, kan evenwel geen sterveling met de zekerheid des geloofs zeggen. Dat is een geheim, dat alleen aan God bekend is en pas op de jongste dag zal worden geopenbaard. Als Calvijn over de kerk onder dit aspect spreekt, noemt hij haar wel de **onzichtbare** of de **onbekende kerk**.⁴⁾

Maar de Schrift tekent de kerk ook nog onder een andere gezichtshoek. Zij treedt namelijk in de wereld op als die ganse menigte der mensen, welke over de aarde verspreid is, en die belijdt, dat zij één God en Christus dient; door de Doop in zijn verbond wordt

ingelijfd; door de deelneming aan het Avondmaal haar eenheid in de ware leer en liefde betuigt; eenstemmigheid heeft in het Woord des Heren, en tot de prediking daarvan de dienst onderhoudt, die door Christus ingesteld is. Als Calvijn over de kerk onder dat aspect spreekt — en dat doet hij bijna steeds — dan noemt hij haar de **zichtbare kerk**.⁵⁾

Van deze zichtbare kerk zegt Calvijn nu geweldige dingen.

God wil, zo predikte hij, alléén van hen Vader zijn, voor wie de kerk Moeder is. God wil daarom, dat al zijn kinderen in de schoot van deze kerk vergaderd worden.⁶⁾ Want er is voor de mensinkinderen geen andere ingang in het leven dan deze, dat de zichtbare kerk hen in haar schoot ontvangt, baart, voedt aan haar borsten, onder haar hoede en leiding neemt, totdat zij, na hun verderfelijke vlees afgelegd te hebben, gelijk zijn aan de engelen.⁷⁾ Buiten de gemeenschap van deze kerk, zo verzekert Calvijn nadrukkelijk, mag geen vergeving der zonden en geen zaligheid worden verwacht.⁸⁾ Ja, de vergeving der zonden is zozeer het eigendom der kerk, dat wij haar niet anders genieten dan wanneer wij in haar gemeenschap blijven.⁹⁾

De kerk is één

Met grote kracht en bewogenheid roept Calvijn nu uit, dat de kerk van Christus één is en zich daarom ook in de wereld als een éénheid moet openbaren.

Dit is eenvoudig daarom het geval, omdat de kerk één Hoofd heeft, namelijk Jezus Christus, in Wien alle leden der kerk saamverbonden zijn en zo een sterke en unieke gemeenschap vormen.

Wat wil het woord katholiek of algemeen, zoals dat in de apostolische geloofsbelijdenis in verband met de kerk wordt genoemd, zeggen? — zo vraagt Calvijn in zijn catechismus. En zijn antwoord op die vraag luidt kort en duidelijk aldus: Het betekent, dat, gelijk er slechts één Hoofd der gelovigen is, zij ook allen tot één lichaam samengevoegd moeten worden, zodat er niet vele kerken zijn, maar slechts één enkele, die over de gehele wereld verspreid is.¹⁰⁾

Ja, de kerk is een éénheid, en moet zich daarom ook als een eenheid openbaren. Want zij heeft niet alleen haar Heer en Heiland als een Hoofd en Koning, zij heeft ook tot fundament de éne God en Vader van onze Heer Jezus Christus en het éne geloof en de éne doop.

Indien de kerk nu werkelijk op dat fundament staat, dan is ze één en dan mag en kan ze niet gescheurd worden. Want: Christus kan niet gescheurd worden; het geloof kan niet gescheurd worden; er zijn niet onderscheidene dopen, maar één doop is allen gemeen; God kan niet in velerlei delen uiteen gerukt worden! En daarom, zo roept Calvijn uit, betaamt het ons die heilige eenheid te onderhouden, welke met zovele banden te samen verbonden is. Want én het geloof, én de doop, én God de Vader, én Christus, moeten ons zo verenigen,

die in Christus verscheen en die door het Schriftwoord ons leven binnendringt, wordt ons tevens Gods almachtige en barmhartige wil openbaar. Genade en verkiezing, evangelie en souvereiniteit Gods, staan bij Calvijn nooit tegenover elkaar en sluiten elkaar nog veel minder uit.¹⁸⁾

Zie, dit is de leer, zoals Calvijn die predikt en tekent. En als we daarvan iets hebben verstaan, kunnen we het begrijpen, dat hij met het oog op die leer enthousiast uitriep: Zij is de band, zij is de knoop van het heilige huwelijk, waarmee Christus zijn kerk aan zich heeft verbonden.¹⁹⁾

Kenmerken der kerk

Voor wie oog heeft gekregen voor de functie van de leer in het leven der kerk, zoals Calvijn die predikte, is het geen verrassing meer, als hij deze reformator hoort verzekeren, dat de **prediking**, d.w.z. de verkondiging der „leer”, van het Evangelie, het **kenmerk**, het ken-teken, de „nota”, van de kerk is.²⁰⁾

De kerk is **in haar leden** niet te kennen met die zekerheid, welke aan het geloof eigen is. Want wie leden der kerk zijn krachtens Gods genadige verkiezing, is voor ons verborgen. De kennis van de uitverkorenen, van hen, die waarlijk door Gods Geest zijn vernieuwd, houdt God voor zich. Dat wil zeggen: de **grenzen** der kerk blijven ons in deze bedeling **verborgen**. Wat het kennen van de ware leden der kerk betreft, kunnen mensen nooit verder komen dan tot een „zeker oordeel der liefde”.²¹⁾

Maar met de prediking staat het gans anders. Die is wél te kennen. Van de prediking kan inderdaad met de zekerheid des geloofs geweten worden, of zij waarlijk prediking van het Evangelie, van het één-voudige — d.w.z.: het met geen menselijke gedachten, beschouwingen, fantasieën vermengde — Evangelie is.

En met die prediking staan in onlosmakelijk verband de bediening der Sacramenten. Sacramenten zijn immers, naar de door Calvijn graag van Augustinus overgenomen typing, **zichtbare woorden**. En derhalve vormt de zuivere bediening van de Sacramenten het tweede kenmerk van de kerk.²²⁾

Van deze kentekenen uitgaand, betoogt nu Calvijn, dat overal waar we zien, dat Gods Woord wordt gepredikt naar de instelling van Christus, een kerk van God is. Want zijn belofte, dat waar twee of drie in zijn Naam vergaderd zijn, Hij in het midden is, kan niet bedriegen. En daarom kan men een gemeenschap, waarin de zuivere bediening van Woord en Sacramenten gevonden wordt, veilig als een kerk aanvaarden. Ze mag als zodanig niet verworpen worden. Ook al is ze overigens vol fouten.²³⁾

Hoe lang blijft de kerk kerk?

Nadat Calvijn heeft betoogd, dat de zuivere bediening van Woord en Sacramenten de beslissende kentekenen van de kerk zijn, houdt hij zich bezig met een zeer belangrijke kwestie. Ze is deze: **wanneer** houdt een kerk op waarlijk kerk te zijn? Of met andere woorden: **wanneer** zijn de zonden en afdwalingen van een kerk zo talrijk en zo groot, dat men haar de kerknaam moet ontzeggen, en zich van haar moet afscheiden?

Deze vraag is daarom zo klemmend, omdat er in deze bedeling nooit een kerk kan bestaan, die niet met vele zonden en gebreken behept is!

Het antwoord, dat Calvijn op deze vraag geeft, werkt hij naar twee zijden uit. Voor eerst ten aanzien van de **leer** van een kerk, daarna wat betreft haar **leven**.

Ten opzichte van de leer merkt Calvijn dan op, dat ook indien in de bediening van Woord en Sacramenten van een kerk enige fout is ingeslopen, men haar daarom niet zonder meer mag verwerpen.

Het is namelijk zo, dat de hoofdstukken van de leer niet alle van dezelfde „aard” (forma) zijn. Sommige zijn zo essentieel, dat geen enkele afwijking daarvan kan geduld worden. Daartoe behoren b.v. deze, dat er één God is, dat Christus God en Gods Zoon is, dat onze zaligheid uitsluitend gelegen is in Gods barmhartigheid, e.d. Maar er zijn ook leerstukken, waartussen de kerken verschil kan bestaan, zonder dat daardoor de éénheid wordt verscheurd en die dus ook nooit grond mogen zijn om in t zo'n kerk of gelovige te breken.

Calvijn noemt als voorbeeld een verschil van opvatting omtrent de plaats van de zielen der mensen na de dood. Er zouden kerken of gelovigen kunnen zijn, die leren, dat deze zielen terstond na de dood naar de hemel verhuizen, terwijl anderen daaromtrent niet meer durven belijden, dan dat ze bij de Here zijn — dus zonder daarbij iets te zeggen omtrent de plaats, waar die zielen vertoeven. Indien ten aanzien van een kwestie als deze de geesten uiteengaan en men spreekt zoals men spreekt, niet uit zucht om te twisten of om eigen mening hardnekkig vast te houden, dan mag zo'n verschil van inzicht nooit een grond voor scheiding of scheuring vormen.

Natuurlijk is het wel een zaak van het allerhoogste belang, dat de gelovigen en de kerken in alles eensgezind zijn. Daarnaast moeten allen rusteloos streven. Maar omdat er in deze bedeling niemand is, die niet met een of andere nevel van onwetendheid omhuld is, moeten wij één van tweeën kiezen: of in deze wereld geen enkele kerk overlaten, of het misverstand vergeven ten aanzien van dingen, waarin men zonder de hoofdzaak der religie te schenden en zonder de zaligheid prijs te geven, onwetend mag zijn.²⁴⁾

Dit zegt Calvijn ten aanzien van de leer. Onmiddellijk daarop laat hij dan evenwel volgen: Maar ten aanzien van de onvolmaaktheid van het leven der kerk moet onze toegewendheid nog veel verder gaan. Want het is nu eenmaal zo — en Calvijn is in dit opzicht zeer pessimistisch — dat er in alle kerken een wereld van zonden leeft. Bovendien zijn in iedere kerk de goeden met de bozen vermengd. Er zijn nu eenmaal altijd veel bokken binnen, en veel schapen buiten de kerk.²⁵⁾

Calvijn wijst in dit verband op de zware zonden, die in gemeenten als die van Galatië en Korinthe werden gevonden. Hij noemt ze alle bij name. Maar, zo accentueert hij, desondanks erkende de apostel deze en dergelijke kerken toch metterdaad als kerk van Jezus Christus, als gemeenschap der heiligen. En daarom, als in een kerk de bediening van het Woord en de Sacramenten ongeschonden is, wordt zo'n kerk door geen gebreken in haar levensgedrag verhinderd de naam van kerk te blijven dragen.

Neen, Calvijn denkt er geen moment aan ook maar één zonde in de kerk en haar leden goed te praten! Zijn ganse leven was een taai, nooit verslappende, worsteling tegen iedere ongerechtigheid in de gemeente van Christus. Maar als het gaat om het al of niet kerk zijn en blijven, dan spreekt Calvijn, zoals ik zoëven aanduidde.

Wat voorts de houding der gelovigen ten aanzien van zulke, met fouten en gebreken worstelende kerken betreft, daarvoor wijst Calvijn speciaal naar het voorbeeld van Paulus. En daarom eist hij met het oog daarop **zachtmoedigheid**.

Neen, dat betekent allerminst, dat men de zaken dan maar moet laten zoals ze zijn. Integendeel: de gelovigen zullen vergaderingen, welke met zulke gebreken bezoedeld zijn, zó voor kerken van Christus moeten erkennen, dat ze het kwaad, dat erin gevonden wordt, veroordelen. Maar dat sluit de erkenning daarvan als kerken van Christus niet uit. Integendeel, die erkenning is van zulk een kritiek juist de vooronderstelling.²⁶⁾

II

Velerlei strijd om de eenheid der kerk

Beheerst en gestuwd door deze geloofsvisie op de kerk, heeft nu Calvijn een indrukwekkende, nooit onderbroken, strijd gevoerd voor de éénheid der kerk in deze wereld. Zijn hartstochtelijke oproep tot de europese christenheid om metterdaad te horen naar Christus' gebed, dat allen die in Hem geloven één zullen zijn, is één van de meest op de voorgrond tredende trekken van zijn reformato- rische arbeid.

Natuurlijk kan er geen sprake van zijn, deze strijd in dit korte moment ook maar enigermate bevredigend te tekenen. Als hij volledig werd beschreven, zou dat een foliant vullen. Ik wil daarom thans niet anders doen dan het in vogelvlucht schetsen van enkele dominerende momenten daarvan.

Calvijn werd gedurende heel de tijd van zijn kolossale activiteit in het kerkelijke leven van West-Europa speciaal geconfronteerd met vier grote kerkelijke machten.

Allereerst met de **rooms-katholieke kerk**.

Een geleide

Luisterend naar het woord der Schrift, dat het goed is de voorgangers, die het woord Gods tot ons gesproken hebben, in gedachtenis te houden, wil ook de redactie van Opbouw op de geboortedag van Calvijn speciale aandacht wijden aan de levensarbeid van deze nederige dienaar van Christus.

Het leek de redactie daarbij het best, dat niet te doen door een globaal overzicht te geven van het arbeidsleven van de geneefse hervormer. De noodzakelijke beknoptheid van zo'n schets dwingt de schrijver zich tot het geven van enkele algemene opmerkingen te beperken. Bovendien zijn goede biografieën van Calvijn makkelijk te verkrijgen. Daarom worden in dit nummer slechts een paar, actuele, facetten van de levensarbeid van de „vader” der nederlandse gereformeerde kerken, en dat uiteraard weer summier, getekend.

Voorop gaat evenwel een „eigen geschrift” van Calvijn. Namelijk de voorrede welke hij plaatste in de z.g. geneefse bijbels. Daarin tekent Calvijn op prachtige wijze de betekenis van de Heilige Schrift voor de gelovigen en de houding waarin zij die moeten onderzoeken. Mej. A. J. Dam gaf speciaal voor ons blad de eerste nederlandse vertaling daarvan.

De Redactie

Maar daarbij en niet minder met de velerlei **sectarische bewegingen**, die meestal dopers waren getint. Vervolgens was er het **zwingli-aanse protestantisme**. En ten slotte kreeg Calvijn te doen met de **kerken, die speciaal Luthers religieuze en theologische signatuur** vertoonden.

Het is nu zo, dat Calvijns strijd voor het herstel van „het oude aangezicht der kerk”, en dus ook van haar eenheid, gevoerd werd in een permanent antithetisch, dan wel thetisch contact met speciaal deze vier machten. Wie daarom inzicht krijgt in Calvijns houding daartegenover, ontvangt tegelijk een beeld van Calvijns oecumenische activiteit. We willen daarom iets van Calvijns oordeel over en houding ten aanzien van juist deze vier machten zeggen.

Contra de pauselijke kerk

Zoals bekend is, sprak Calvijn een vernietigend vonnis uit over de roomse, de pauselijke kerk van zijn dagen.

Want in die kerk werd naar zijn heilige overtuiging de oerzonde der kerk bedreven: de schending van de leer, van het evangelie. In plaats van de bediening van het volle, zuivere woord, zo schreef hij, heerst daar een verkeerd en met leugen vermengd bewind, dat het zuivere licht deels uitblust, deels verstikt. In plaats van het Avondmaal des Heren is daar een schandelijke heiligschennis gekomen. De dienst van God is daar door een veelsoortige ondragelijke menigte van superstities misvormd. De leer, zonder welke het Christendom niet bestaat, is er geheel begraven en verdreven. En de openbare samenkomsten zijn scholen van afgoderij en goddeloosheid.²⁷⁾

Voor Calvijn is de roomse kerk daarom een overspelige, een valse kerk en de paus de Antichrist.²⁸⁾

Op grond daarvan is er niet het minste gevaar, dat men, door de weigering om aan de schanddaden van deze kerk deel te nemen, zich van de kerk van Christus zou afscheuren. Integendeel, juist door dat te doen, treedt men in de volle gemeenschap met de gemeente des Heren.

Bovendien: de pauselijke kerk heeft mensen, die niet anders begeerden dan in alles te leven naar het Woord van God, en dat nog wel met vervloeking en verwensingen, de kerk uitgedreven! Reeds door die ontzettende

daad, zo roept Calvijn uit, worden wij geheel en al van de zonde van kerkscheuring vrijgesproken. Tenzij de roomsen óók de apostelen, die door de reformatorisch gezinden in alles worden nagevolgd, en met wie zij voor dezelfde zaak strijden, wegens scheurmaking zouden willen veroordelen.²⁹⁾

Maar terwijl Calvijn dit oordeel uitspreekt en met volle ernst in praktijk brengt, zegt hij over de roomse kerk nog meer.

Hij accentueert namelijk, dat God, evenals oudtijds onder de Joden — zelfs in de tijden van hun diepste afval — zo ook onder de pausgezinden nog enkele **voorrechten** (prae-rogrativa), **sporen**, (vestigia) en **overblijfselen** (reliquiae) van de kerk heeft overgelaten.

Calvijn noemt in dit verband vóór alles het verbond.

Want God heeft inderdaad ook in de pauselijke kerk zijn verbond bewaard!

Nee, niet zo, dat het door de leden der kerk werd gehouden! Maar wel zó, dat het onder hen stand hield door eigen kracht en daarmee streed tegen de goddeloosheid van het volk. Of anders gezegd: het bleef daar bewaard, dank zij de zekerheid en standvastigheid van Gods goedheid. Gods trouw kan nu eenmaal, ook door de meest trouweloze bondgenoten, nooit worden uitgewist.³⁰⁾

Opdat dat verbond nu zo onschendbaar zou worden bewaard, heeft God vóór alle dingen in de roomse kerk ook het getuigenis van zijn verbond, namelijk de heilige doop, bewaard. Die doop is geheiligd door Gods eigen Woord. En, ondanks alle bezoedeling daarvan door de mensen, hield en houdt hij daarom altijd zijn kracht. En zo bleef óók in de pauselijke kerk de substantie van de doop onaangetast.³¹⁾

Behalve het verbond en de doop heeft God evenwel ook nog andere overblijfselen van de kerk in het rijk van de paus laten voortbestaan. Het huis der kerk is daarin namelijk nog niet zo verwoest, dat er geen spoor van overgebleven is. Integendeel, na alle vernieling, welke de kerk daar onderging, bleef er nog een half ingestort gebouw over.³²⁾

Bovendien is het zo, dat ook de roomse geestelijken wettig, dat is: door God zelf tot de dienst in de kerk zijn geroepen. Ze zijn aan die roeping ontrouw. Ongetwijfeld. Maar dat doet niets af van het feit, dat ze metterdaad en permanent tot die heilige dienst geroepen werden en worden.³³⁾

En ten slotte zijn er in het rijk van de paus kerken in zoverre de Here daar de overblijfselen van zijn volk, hoe ellendig verstrooid en uiteengejaagd dan ook, op wonderlijke wijze bewaart. In zoverre daar namelijk nog enige kentekenen (symbola) zijn blijven bestaan. Voornamelijk zulke kentekenen, welke noch door de listigheid van de duivel, noch door de boosheid van de mensen konden vernietigd worden.³⁴⁾

Op grond van deze stand van zaken wil Calvijn niet ontkennen, dat er onder de tyrannie van de paus nog kerken voortleven.³⁵⁾

Maar, en dat vergete men niet, het zijn kerken die door heiligschennende goddeloosheid en door een vreselijke heerschappij verdrukt worden; kerken, in welke Christus half begraven, het evangelie ontluiserd, de vroomheid verdorven en de dienst van God bijna vernietigd is. Kortom: kerken, waarin alles zo verworpen is, dat zich daarin veeleer de gedaante van Babylon dan die van Gods heilige stad vertoont.

Maar terwijl Calvijn op deze wijze ten volle in rekening wil brengen, wat God nog in de pauselijke kerk liet en doet, spreekt hij het scherpe oordeel uit, dat, omdat in de roomse kerk de beslissende kentekenen der kerk vernield zijn, **iedere vergadering van deze kerk en ook het gehele lichaam van het pausdom, de wettige gedaante van een kerk mist.**³⁶⁾

Kritiek op het doperse sectarisme

Wanneer men, na zich te hebben bezig gehouden met de imposante, strak georganiseerde, en monarchaal geregeerde roomskatholieke kerk, zijn aandacht richt op de individualistische, ongeordende, en veelal woelige en onrustige, wereld van de doperse, spiritualistische, sectarische, groepen en bewegingen buiten — en ook in! — de kerk, dan komt men, oppervlakkig gezien, in aanraking met een totaal andere wereld.

Inderdaad, als men oppervlakkig oordeelt, komt men dan in een andere wereld.

Zó moet men het zeggen, als men in Calvijns geest spreekt.

Want naar het oordeel van Calvijn is er

ondanks de enorme verschillen, welke er tussen de roomse kerk en de wereld der seclarische geesten bestaan, toch een diepgaande overeenkomst tussen deze twee gestalten van het historisch Christendom.

RoomsgEZinden en sectariërs zijn namelijk naar Calvijns overtuiging in de grond der zaak geestverwanten. Ze zijn „vijandige broeders”.

In zijn schitterende brief aan Sadoletto wijst Calvijn daar in enkele zwaargeladen zinnen op.

De evangelisch-gezinden, zo heet het daar, worden tegengestaan door twee **secten**, die wel zeer van elkaar schijnen te verschillen, maar in feite toch nauw aan elkaar verwant zijn. Deze twee secten zijn de roomsen en de dopersen. Inderdaad, zo schreef Calvijn, als men op het uiterlijk afgaat, moet men wel vragen: waarin gelijkt de paus nu op de anabaptisten? Maar toch — en daaruit kan men zien, dat de Satan niet zo slim in een of andere gedaante optreedt of hij verraadt zich toch nog wel op de een of andere manier — beide hanteren hetzelfde hoofdwapen tegen ons. Terwijl beide namelijk tot walgens toe de mond vol hebben van de Geest, streven ze beide in feite naar niets anders dan naar het oprichten van hun leugenbouwsels op het graf van het onderdrukte woord van God.³⁷⁾

In deze vlijmscherpe kritiek op de doperse geesten, treedt duidelijk een essentiële moment van Calvijns prediking aan het licht, namelijk het vasthouden van het onlosmakelijk verband van de Heilige Geest en het in de Schrift tot ons komende Woord. Waar het Woord gehoord wordt, zo is Calvijns overtuiging, daar is de Geest. De Geest is geen bewerker van nieuwe openbaringen. Hij doet niet anders dan het door God gesproken Woord ingraven in de harten der mensen. Alles wat buiten het Woord Gods om over God en zijn dienst wordt gezegd is daarom kortweg leugen. En het construeren van zulke leugens is altijd als zodanig een verdringen, ontkrachten en begraven van het Woord.³⁸⁾

En daar komt nog iets bij. En speciaal dat kwaad signaleert Calvijn bij de dopers geïnfecteerde christenen. Het uitventen van eigen gedachten en ideeën naast of boven het Woord van God, is een openbaring van de wortelzonde van het menselijke hart, namelijk van de hoogmoed van de ongebroken mens, van diens religieuze hoogmoed. En Calvijn, de man, die in de school van het Woord des Heren, en in een strijd op leven en dood tegen eigen zonde, geleerd heeft wat zachtmoedigheid, vriendelijkheid, geduld is; de man, die het met alle energie steeds heeft gepredikt, dat nederigheid, ootmoed, humiliter, het hart der religie is, gaat met niets en niemand ontziende felheid tegen deze doperse geesteshouding te keer.³⁹⁾

Ten aanzien van de kerk openbaart zich de doperse mentaliteit nu vooral in een vinnige en hooghartige kritiek op de zonden die er steeds in de kerk zijn, en daar ook altijd zullen blijven. Het is een typische trek van doperse lieden, dat zij zich altijd verbeelden meer vordering in heiligheid te maken dan de anderen. En wanneer zij zien, dat in hen, aan wie het evangelie verkondigd wordt, de vrucht daarvan niet beantwoordt aan de leer, dan oordelen zij aanstonds, dat daar geen kerk is en scheiden zij zich er trots en koud van af.⁴⁰⁾

Calvijn doorziet ten volle het duivelse en gevaarlijke van deze kerkelijke, of liever onkerkelijke zelfgenoegzaamheid, hardheid en hoogmoed. Wat deze lieden zeggen, zo verzekert hij, komt meer voort uit hovaardij en trotsheid en uit een valse waan van heiligheid dan uit de ware heiligheid en de begeerte daarnaar. Deze lieden zijn gezwollen van trots en razend van hardnekkigheid. Ze leggen lagen door te lasteren en zijn woelig van oproerigheden. En opdat men van hen niet zou kunnen bewijzen, dat ze in feite het licht der waarheid missen, hullen ze zich in een wolk van starre gestrengheid. Wat naar de eis der Schrift door een gematigde behandeling geschieden moet ter verbetering van de fouten der broeders, met behoud van de oprechtheid der liefde en met bewaring van de eenheid des vredes, dat misbruiken deze bozen tot heiligschennende scheuring en gelegenheid om af te snijden.

En zo deze hoogmoed striemend, roept Calvijn zijn broeders toe, dat ze met ontferming moeten bestraffen wat ze kunnen. Maar tegelijk, dat ze wat ze niet kunnen bestraffen, geduldig moeten dragen en er met liefde over zuchten en treuren, totdat God het verbetert

of straft, of, bij de oogst, aan het einde der dagen, het onkruid uitroeit en het kaf uitwant.⁴¹⁾

Overeenstemming met de Zwinglianen

Nadat we iets hebben gezegd van Calvijns houding ten opzichte van de beide religieuze en kerkelijke machten, waartegen Calvijn, om der wille van de eenheid der kerken, steeds heeft gestreden, willen we nu ook iets opmerken over de twee andere, ten aanzien waarmee hij, eveneens ter wille van de eenheid der kerk, steeds naar overeenstemming, naar een consensus, heeft gejaagd.

In de eerste plaats vraagt daarbij onze aandacht Calvijns houding, zijn activiteit, ten opzichte van de zwingliaanse kerken, die na de dood van Zwingli in Bullinger haar leider en van meet af in Zürich haar centrum vonden.

Calvijn hield niet van Zwingli's theologie. Ze was hem te kil, te rationeel. Zwingli's sacramentsopvatting noemde hij zelfs eens profaan.⁴²⁾ En over Zwingli als Schriftuitlegger schreef hij dat deze te veel vrijheid eiste en daardoor dikwijls van de bedoeling der profeten afweek.⁴³⁾

Vooral ten aanzien van het Avondmaal was er verschil tussen de zurichse en de geneefse hervormer.

Zwingli zag in het Avondmaal vóór alles een teken waardoor de christenen zich verplichten als kinderen Gods te leven; voorts als een belijdenis van hun geloof en ten slotte als een tot uitdrukking brengen van de onderlinge gemeenschap der avondmaalvierders. Kort gezegd: het Avondmaal was voor Zwingli vóór alles een handeling van de mensen, van de gelovigen, en dan nader een **verplichtings-, een belijdenis- en een gemeenschapsacte en -teken.**

Van de in Calvijns sacramentsopvatting veruit dominerende idee, dat Jezus Christus met en onder de tekenen van brood en wijn waarlijk, zij het op Geestelijke wijze, zijn gekruisigd lichaam en zijn vergoten bloed, ja zelfs Zichzelf en het volle heil **schenkt**, wilde Zwingli niets weten. Als een rasecht spiritualist was hem de gedachte, dat de Geest zich bij de toeëigening van het heil in Christus van iets stoffelijks zou bedienen, eenvoudig weerszinwekkend. Brood en wijn waren voor hem dan ook niet meer dan symbolen van het lichaam en bloed des Heren. Daarom wilde Zwingli er ook niet van weten, dat het Heilig Avondmaal een genademiddel zou zijn, een middel, waardoor Christus de genade **schenkt**. Naar zijn overtuiging is het Avondmaal niet, en kan het ook nooit worden, een instrument, waarvan de Heilige Geest zich bedient om ons de genade deelachtig te maken. Een sacrament is „**Darstellung**”, nooit „**Darreichung**” van het heil. Het is **genade-teken, nooit genademiddel.**

Zwingli noemt het Avondmaal zeer zeker ook een pand. Maar het is niet een pand van de tegelijk met de uitreiking van het brood en de wijn plaats vindende **schenking van het heil** in Christus. Nee, het is slechts een pand van een **objectieve stand van zaken**, voornamelijk hiervan, dat Christus voor ons gestorven is.

Ongetwijfeld gelooft ook Zwingli, dat Christus in het Avondmaal aanwezig is. Maar hij ziet die aanwezigheid principiële anders dan Luther en Calvijn.

Volgens deze laatsten is het zo, dat Jezus Christus in het Avondmaal aanwezig is ook geheel onafhankelijk van de gesteldheid van de **avondmaalgangers**. Als ergens het Avondmaal wordt bediend naar de instelling van Christus, dan, zo predikten zij, is Christus daar en geeft Hij zijn lichaam en bloed, ja Zichzelf en al het heil, onder de tekenen van brood en wijn, aan allen, die aanzitten.

Zeker, alleen de gelovigen ontvangen het heil in Christus. De goddelozen versperren het door hun ongelooft de weg. Maar dat doet niets af van de geweldige werkelijkheid, dat in het naar zijn inzetting aangerichte Avondmaal, Jezus Christus door de Geest Zichzelf, en het heil in Hem, in en met de tekenen van brood en wijn aan allen aanbiedt, uitreikt, geeft!

Van deze visie wilde Zwingli niets weten. Volgens hem is Jezus Christus wel in het Avondmaal tegenwoordig, maar alléén als het gelovig gevierd wordt. De aanwezigheid van Christus daar is naar zijn overtuiging het effect, de vrucht van het gelovig gebruik ervan. De reële presentie van Christus in het Avondmaal is voor Zwingli niet het uitgangspunt, de voorwaarde, het „begin” van het

Avondmaal. Neen, ze staat om zo te zeggen aan het einde daarvan. Ze is niet anders dan de vervulling van de belofte, dat, waar twee of drie in Christus' naam vergaderd zijn, Hij in hun midden aanwezig is. Christus is dan bij het Avondmaal aanwezig ook geheel afgezien van de tekenen van brood en wijn. Hij is daar dan „door de beschouwing des geloofs” (per contemplationem fidei).⁴⁴⁾

Ondanks deze verschillen, streeft Calvijn er nu van de aanvang af toch met alle kracht naar om met de zwinglianen tot overeenstemming en daardoor tot eenheid te komen.

Reeds tijdens zijn eerste verblijf in Geneve schreef hij aan een felle zwingliaan: Het is niet nodig, dat uit elk meningsverschil zonder meer een scheiding volgt. Veeleer moet ge ook daar, waar ge door uw geweten gedwongen wordt u op de een of andere wijze tegen een mededienaar te verzetten, u moeite geven, dat de broederlijke verbondenheid tussen u en hem blijft bestaan. Want we mogen ons niet zonder reden afscheiden van hen, die de Heer met ons heeft verbonden tot de gemeenschap in zijn werk. . . . Goede God, waar komen we uit? Met geen ander gevoel moeten wij ons van dienaren van Christus losscheuren, dan alsof ons het hart uit het lichaam gereten werd.⁴⁵⁾

Met eindeloos geduld correspondeert Calvijn met Bullinger over de bestaande geschilpunten en de door God gewilde eenheid. Met grote voorzichtigheid is hij steeds bezig om de verschillen tot hun juiste proporties terug te brengen. Van de venijnige Consequenzmacherei, welke met een paar conclusies de opvattingen van een opponent tot onherkenbaar-wordens toe misvormt, is bij Calvijn geen spoor te ontdekken. Zwingli, zo verklaarde Calvijn in een geschrift van 1543, heeft terecht gestreden tegen de verfoeilijke eeuwenoude dwaling, volgens welke Jezus Christus in het brood van het Avondmaal opgesloten is en daarin moet worden aanbeden. Maar hij vergat aan te tonen hoe men de aanwezigheid van Christus in het Avondmaal wel moet opvatten en welke gemeenschap men daar oefent met zijn lichaam en bloed.⁴⁶⁾ Bovenal is Calvijn een doods vijand van dubbelzinnige formules en, de verschillen camouflerende, compromissen.

Terwijl Calvijn nu zo worstelt, pleit, smeekt, geschiedt het wonder. Ondanks de aarzeling en terughoudendheid van de zurichers komt de overeenkomst tot stand tussen Calvijn en Bullinger; Geneve en Zurich; de calvinisten en de zwinglianen.

In de afwijzing van de roomse transsubstantiatie en de lutherse consubstantiatie; in de handhaving van het blijvend onderscheid tussen teken en betekende zaak; in het geloof, dat Jezus Christus lichamelijk in de hemel is en blijft; in de overtuiging, dat alleen de gelovenden het in het Avondmaal geschonken heil deelachtig worden, waren zij het steeds eens geweest. Maar het gelukte Calvijn Bullinger ervan te overtuigen, dat brood en wijn niet maar naakte tekenen, lege symbolen zijn; dat teken en betekende zaak in het naar Christus' wil bediende Avondmaal altijd samengevoegd zijn en dat de Heilige Geest — ja, inderdaad de Heilige Geest, want het sacrament is alleen wat het is in de hand en als het instrument van de Heilige Geest! — mét het brood en de wijn metterdaad ook de genade schenkt.⁴⁷⁾

Neen, het was niet zo, dat de gemeenschappelijke verklaring, welke als resultaat van de bereikte overeenstemming werd bekend gemaakt, Calvijns opvatting ten volle weergaf. Hij zou, zo schreef hij, sommige dingen graag vollediger hebben uitgedrukt.⁴⁸⁾ Zo liet hij b.v. vallen de door hem zo graag bezigde uitdrukking, dat in het Avondmaal de „substantie” van het lichaam en bloed van Christus wordt meegedeeld. Maar desondanks had Calvijn met het bereikte resultaat volkomen vrede, ja, was zijn blijdschap daarover onuitsprekelijk groot. Want het ging er hem ook toen niet om uitgedrukt en aanvaard te krijgen, wat zijn persoonlijke opvatting was, maar alleen om datgene, waaromtrent men het in gehoorzaamheid aan de Schriften eens moest zijn, vooral ook om in deze wereld als kerken van Jezus Christus, tegenover alle vijanden Gods, een eensgezind leger te vormen.

Ja, over deze gevonden — door God geschonken! — kerkelijke eenheid tussen Geneve en Zurich, heeft Calvijn zich uitermate verheugd. Het grote verdriet over het overlijden van zijn vrouw werd door de blijd-

schap over dat geschenk van God overgoten. Het is een van de heerlijkste momenten in het moeilijke leven van Calvijn geweest, toen hij deze éénwording van wat in Christus, ondanks alle bestaande verschillen, toch reeds één was, uit Gods hand mocht ontvangen.⁴⁹⁾

Breuk met de Lutherse

Tegenover de grote vreugde, welke in Calvijns leven inkwam ten gevolge van de éénwording van de kerken, welke in Geneve en in Zurich haar centrum vonden, staat evenwel het grote verdriet, dat de houding van de lutherse kerken in de avond van Calvijns leven veroorzaakten.

Calvijn koesterde grote eerbied voor Luther. Zeker, hij kende diens fouten ook terdege. En hij spreekt er vrijmoedig over. Maar deze kritiek veranderde niets aan zijn bewondering en dankbaarheid, welke in hem voor de Wittenberger reformator leefde. Al zou Luther mij een duivel noemen, zo verzekerde Calvijn eens, dan zal ik hem toch niet de ere onthouden van hem te erkennen als een uitstekend dienstknecht van God.⁵⁰⁾ In de enige door hem aan Luther gezonden brief, komt o.a. deze passage voor: Och, wierd het mij gegeven om naar u heen te vliegen, opdat ik tenminste enkele uren van uw samenzijn genieten mocht. . . . Evenwel wat ons hier op aarde niet geschonken wordt, zal binnenkort, naar ik hoop, in het Koninkrijk Gods ons deel zijn. Vaarwel, hooggeleerde Heer, en zeer voortreffelijke dienstknecht van Christus, mijn altijd hooggeëerde vader.⁵¹⁾

Met Luther voelt Calvijn zich één.

Zeker hij heeft bezwaar tegen enkele aspecten van Luthers avondmaalsopvatting. Calvijn wilde niet weten van een lichamelijke aanwezigheid van de Christus in het Avondmaal. Maar wat voor Luther centraal was in het sacrament, namelijk, dat de levende Christus daarin werkelijk aanwezig is; dat daarin het heil metterdaad wordt geschonken en dat de waarachtigheid, de volkomenheid van de sacramenten geheel onafhankelijk is van de gesteldheid van de bedienaars en de ontvangers ervan — daarin weet Calvijn zich volkomen homogeen met Luther.⁵²⁾

Rusteloos heeft Calvijn nu gezwoegd om met Luther en de lutheranen tot algehele overeenstemming te komen in de leer en dus tot algehele eenheid ook in het kerkelijke.

Calvijn ging daarbij zeer ver. Hij ondertekende de Augsburgse Confessie.⁵³⁾ Hij verdedigt steeds weer Luthers goede bedoeling, op het gevaar af de Zurichers van zich te vervreemden. Tot een godsdienstgesprek is hij altijd bereid en hij dringt er rusteloos op aan, dat het gehouden zal worden. Melancton, met wie Calvijn zeer bevriend en homogeen ten opzichte van de leer van het Heilig Avondmaal was, smeekt hij met steeds toenemende aandrang een bemiddelende rol te spelen tussen de zwitserse en duitse kerken.

En toch kwam de eenheid tussen lutheranen en calvinisten niet tot stand.

Maar dat deze kerk- en wereldhistorische ramp, die speciaal voor de evangelisch-gezinden in Europa zo fataal is geweest, zich voltrok, is zeker niet te wijten aan Calvijn. Neen, dat is deels de schuld van de oude Luther, die zelfs voor zijn vrienden soms zeer hard en onredelijk was, en vooral van diens, men zou bijna zeggen: ellendige, epigonen.

De oude Luther had het nodig geacht vlak voor zijn dood nog eens radicaal de band met de kerken van Zurich door te snijden.

Calvijn verneemt dat en is hevig geschokt. Hij voorvoelt een catastrofe.⁵⁴⁾

Maar dit was nog pas een beginsel der smarten.

Als Luther gestorven is, treedt de beruchte Joachim Westphal voor enkele speciale ideeën van Luther met niets ontziende felheid in het krijt en valt Calvijn en Bullinger hevig aan. Christus, zo beweert hij, is lichamelijk in het brood en de wijn van het Avondmaal aanwezig. Daarom is Christus ook naar zijn menselijke natuur alomtegenwoordig. En ook de goddelozen eten aan het Avondmaal het echte lichaam van de Heiland. Calvijn wordt met de oude zwinglianen op één hoop geworpen en voor sacramentsschender gescholden. De lasteringen, welke Calvijn over het Avondmaal verdedigt, zijn volgens Westphal zo erg; dat ze veeleer door de macht van de Overheid dan door de pen bestreden moeten worden.⁵⁵⁾

Met grote zelfbeheersing weerhoudt Calvijn zich er eerst van, Westphal te antwoorden.

Hij beseft, dat een pennestrijd de eenheid der kerk nog meer zal aantasten.

Maar dan gebeurt er iets verschrikkelijks.

De gereformeerde ballingen, die tijdens de regering van koning Eduard VI naar Engeland waren gevlucht, worden na diens dood uit dat land verdreven en komen midden in de winter in Noord-Duitsland aan. Maar daar worden ze op schandelijke wijze van de ene stad naar de andere gejaagd. En dat geschiedt niet het minst op aanstoken van Westphal. Hij durft de calvinistische ballingen zelfs „martelaars van de duivel” te noemen en schrijft over hen, dat ze erger zijn dan brandstichters en gifmengers, erger dan rovers en moordenaars. Want zij vergiftigen de gezonde leer, stelen het Woord Gods en vermoorden de zielen. Gods Geest heeft de Godsmen Luther de raad gegeven zulke lieden te mijden en ze zelfs uit de burgerlijke gemeenschap uit te stoten.⁵⁶⁾

Het bericht over deze schanddaden trof Calvijn als een donderslag.

Nu kan hij niet langer zwijgen. Maar hij is zich ten volle bewust van het hachelijke van een nieuw opvlammende strijd. Oude tegenstellingen leven op. De hartstochten worden opgezweept. Fanatici en querulanten nemen in zo'n strijd vaak de leiding en vergiftigen de verhoudingen. En daarom doet Calvijn in zijn correspondentie al het mogelijke om de gemoederen tot bezinning te brengen. Vooral op Melancton, van wie hij weet dat hij met hem eens geestes is, doet hij ook nu weer een hartstochtelijk beroep. Maar als deze, zoals zo dikwijls, blijft zwijgen, grijpt Calvijn naar de pen.

Hevig pakt hij Westphal aan. Tegelijk evenwel doet hij weer alles om de verschillen tot de ware, kleine proporties terug te brengen. Calvijn noemt Westphal niet, maar verklaart rondweg, dat diens fanatieke aanval beheerst wordt door de satanische begeerte om de vrede der kerk te verstoren en de enigheid des geloofs te verscheuren. Wat is minder gepast, zo roept hij uit, dan, terwijl men het in de kern der zaak eens is, de kerk te scheuren, omdat sommigen ten aanzien van het Avondmaal de opvatting voorstaan, dat het brood het lichaam van Christus is en dit onder de elementen wordt uitgereikt, terwijl anderen het brood voor een teken houden, maar dan een teken, dat niet leeg is, doch verbonden met de uitgebeelde zaak, zo, dat de mond het element, maar de gelovige ziel Christus zelf ontvangt?⁵⁷⁾

Calvijns woorden hebben evenwel geen effect meer. De grote massa is in beweging gekomen en de boze hartstochten laten zich ongeremd gelden.

Nog een paar maal neemt Calvijn de pen op tegen de woedende lutheranen. Calvijn verzekert: O, ik zal het met de vinger aanwijzen, dat de bron van deze ganse strijd alleen gelegen is in de hoogmoed van de partijgeest en niet in een of ander verschil van opvatting. Bewogen bezweert hij alle dienaren van Christus met hem naar een geneesmiddel tegen dit kwaad te zoeken. Wat dat ook zijn moge, Calvijn zal het met vreugde aannemen. Want het gaat om de heilige eendracht der kerk, die men thans vernietigen wil.

Wat men ook moge zwetsen, zo schreef hij, wij zijn zeker niet door een menselijke beschikking uit de verstrooiing van het pausdom tot die eenheid samengebracht, welke er thans is. En dan tekent Calvijn dat, waaromtrent men het eens is, in deze woorden: „Over de éne God en de ware en rechte wijze om Hem te dienen; over de verdorvenheid van de menselijke natuur en de zaligheid uit genade; over de manier waarop rechtvaardigheid verkregen wordt; over het ambt en het werk van Christus; over de bekering en haar uitwerking; over het geloof dat ons heilszekerheid schenkt; over het gebed en over alle andere hoofdpunten wordt immers overal bij ons hetzelfde verkondigd. Wij roepen de ene God, onze Vader, aan in vertrouwen op dezelfde Middelaar; dezelfde Geest der aanneming tot kinderen is ons een onderpand van onze toekomstige erfenis; door hetzelfde offer heeft Christus ons allen verzoend; op dezelfde gerechtigheid, die Hij voor ons verworven heeft, vertrouwen al onze harten en wij beroemen ons op hetzelfde Hoofd. Het zou toch wonderlijk zijn als Christus, die wij allen loven als onze Vrede, die aan alle vijandschap een einde heeft gemaakt en God in de hemel met ons verzoend heeft, niet ook zou maken dat wij hier op aarde een broederlijke vrede

onderhouden. Wat moet ik nog zeggen over onze opdracht om dag in dag uit te strijden onder dezelfde banier tegen de Antichrist en zijn tyrannie, tegen het afschuwelijk bederf van de christelijke religie, tegen de goddeloze bijgelovigheden en de ontheiliging van al wat heilig is? Is het voorbijzien van zovele tekenen van heilige saambinding (conjunctio) en van deze overeenstemming (consensus), welke zo kennelijk door de hemel werd gesanctioneerd, en het veroorzaken van scheuring (divortium) onder hen, die in hetzelfde leger strijden, niet even wreed als de goddeloze verscheuring van de leden van Christus?"⁵⁸⁾

Al wat Calvijn schreef was evenwel tevergeefs.

De epigonen van Luther waren voor geen rede vatbaar.

Was het een wonder, dat Calvijn als in wanhoop uitriep: O, Luther, wat hebt ge toch weinig navolgers (imitatores) van uw uitnemendheid, maar wel vele naäpers van uw gewijde grootdoenerij achtergelaten?⁵⁹⁾ En dat hij uiteindelijk verklaarde: Ik heb geen hoop meer op de apen van Luther?⁶⁰⁾

Maar ondanks alle haat, verbittering en vervlakking verklaart Calvijn zich toch steeds en zonder enige reserve tot verzoening bereid.

Ik belooft plechtig, zo schreef hij, dat als men een plaats en een uur opgeeft voor vriendschappelijke onderhandeling, ik onmiddellijk bereid zal zijn daar te verschijnen. En dan met die vriendelijkheid en zachtmoedigheid, welke de weg baant tot het hoogst wenswaardige herstel van de vrome en heilige eendracht. Want waarlijk, ik ben niet een man, die zich blij maakt over onderlinge twist, of die door veelvuldige adoratie van geestverwanten zó ijdel geworden ben, dat het mij vóór alles om de palm der overwinning is te doen!... Onderwijl zal ik Christus, wiens eigenlijke ambt het is bijeen te vergaderen wat in deze wereld verstrooid is, bidden, dat, nu onze tegenstanders de hoop daarop hebben vernietigd, Hijzelf een geneesmiddel moge vinden tegen deze rampzalige verscheurdheid.⁶¹⁾

Zo worstelde, pleitte, smeekte Calvijn om de fanatici tot bezinning te brengen.

Maar het hielp allemaal niets.

Een stroom van traktaten, protesten, verklaringen komt uit Duitsland naar Geneve, waarin Calvijn verketterd werd en men hem de gemeenschap opzegde: de ene duitse stad na de andere breekt met hem. Het is alsof ze een samenzwering tegen ons hebben gesmeed, schreef Calvijn in smartelijke verbazing aan Bullinger, ze willen ons onder een menigte boeken verpletteren. De regering van Luthers vaderland, Saksen, verklaarde officieel de calviinse leer omtrent het Avondmaal voor een ketterij en sloot die uit het land uit. Ja, een groot deel van de noord-duitse geestelijkheid wil zelfs Calvijn en zijn vrienden met de banbliksem treffen.⁶²⁾

Het is moeilijk te zeggen wat dit alles voor Calvijn heeft betekend.

Maar één ding is zeker: hij heeft op waarlijk christelijke, d.i. Schriftuurlijke, wijze geworfeld om de éénheid der kerk, om de eenheid van de oecumenische kerk.

Steeds heeft hij gestreefd naar de eendracht, waarin het heil der kerk is gelegen.⁶³⁾

Naar waarheid kon hij verklaren: Altijd heb ik mij alle moeite gegeven opdat niet door mijn schuld de kerken uiteengescheurd en uit elkaar gereten zouden worden.⁶⁴⁾

C. V.

¹⁾ Deze rede werd, in verkorte vorm, uitgesproken op een vergadering van de Organisatie ter bevordering van het werk van I.C.C.C. in Nederland op Woensdag 17 Juni en op die dag, des middags, door de N.C.R.V. per radio uitgezonden.

²⁾ *Institutie*; IV, I, 3, 7, Calvijn schrijft daar, dat de Heilige Schrift in tweeërlei zin over de kerk spreekt (bifariam de Ecclesia sacras literas loqui) Werdermann toonde aan (in: *Calvins Lehre von der Kirche in ihrer geschichtlichen Entwicklung* in: *Calvinstudien, Festschrift zum 400 Geburtstag Johann Calvin*, red. J. Bohatec, Leipzig, 1909, S. 304 f.), dat na de eerste uitgave van Calvijns *Institutie* in diens werken de „inneren Seite” van de kerk steeds meer terugtreedt. „Allein schon durch die Loslösung der Erwählungslehre, die ja besonders für die innere Seite der Kirche wichtig ist, tritt diese selbst etwas zurück. Das wird dann noch verstärkt durch die grosse Zunahme des Materials gerade für die sichtbare Kirche, wie wir es durch die ganzen äusseren Verhältnisse Calvins bedingt fanden (n.l. zijn praktische kerkelijke activiteit - C. V.). Von hier aus ist es auch verständlich, dass Cal-

vin die Bedeutung der sichtbaren Kirche an sich stark hervorhob, wodurch dann auch die klare Scheidung von sichtbarer und unsichtbarer Kirche veranlaszt wurde. Nicht aber werden beide voneinander losgelöst; beide Seiten gehören vielmehr stets zusammen. Doch wird jetzt klarer der Unterschied fest gestellt und vor allem das Recht oder die Notwendigkeit der sichtbaren Kirche mehr gesichert.” De beide „zijden” der kerk zijn evenwel voor Calvijns besef nooit gescheiden. Ja, ze gaan „leicht” „ineinander über”. Werdermann wijst daarbij op wat Calvijn schrijft bij Ef. 5 : 27. „Noch deutlicher aber wird dieses Ineinandergreifen der beiden Seiten bei der Bestimmung und Forderung der Einheit. Ihr letzter Grund liegt darin, dass die Kirche das corpus Christi ist. So ist selbst verständlich ihre innerliche Seite von vornherein einheitlich (*Opera Calvini*, 49 S 505). Aber bei dem unus corpus wird auch gleich die Notwendigkeit der unitas Christianorum betont (O.C. 51. S. 190)” a.w.; S. 331.

³⁾ Een overzicht van deze correspondentie geeft o.a.: Dr W. Nijenhuis, *Calvinus Oecumenicus*, 's Gravenhage 1959, blz. 6—91.

⁴⁾ *Institutie*; IV, I, 7.

⁵⁾ *Idem*; IV, I, 7.

⁶⁾ *Idem*; IV, I, 1.

⁷⁾ *Idem*; IV, I, 4.

⁸⁾ *Idem*; IV, I, 4.

⁹⁾ *Idem*; IV, I, 22.

¹⁰⁾ O.C.; VI.c. 39. Que veut dire ce mot catholique ou universelle? C'est pour signifier, que comme il n'y a qu'un Chef des fideles: aussi tous doient estre unis en un corps. Tellement qu'il n'y a pas plusieurs Eglises, mais une seule, laquelle est espandue par tout le monde (Eph. 4, 3; 1 Cor. 12, 27).

¹¹⁾ O.C., LI. 191. Quoties hic (Ef. IV : 5) legis vocabulum unus, intellige emphatice positum. Ac si diceret, non potest dividi Christus, non potest dividi Christus, non potest scindi fides: non sunt diversi baptismi, sed unus omnibus communis: non potest Deus in partes varias distrahi. Ergo unitatem inter nos sanctam coli decet, quae tot vinculis est colligata. Nam et fides, et baptisma, et Deus pater et Christus unire nos debent. ita ut quodammodo in unum hominem coalescamus omnes.

¹²⁾ *Institutie*; IV, I, 10.

¹³⁾ O.C. X (pars prior): c. 96/7: Mais premierement est a noter, qu'il y a des crimes qui totalement sont intolerables en un Ministre. De beide eerste daarvan zijn: Heresie, Schisme. Vgl. ook: c. 19.

¹⁴⁾ *Institutie*; IV, II, 5.

¹⁵⁾ Werdermann, a.w., S. 319: „Sie (de leer, de doctrina) ist nicht der kirchlich festgelegte Lehrbegriff, sondern der ewige Inhalt des Wortes Gottes, den Calvin oft genug auch einfach als Evangelium Christi bezeichnet”. Men besefte iets van de zin, de betekenis van de idee „leer” bij Calvijn als deze in een brief van hem aan Farel, waarin hij spreekt over het sterven van zijn vrouw, meedeelt, dat hij enkele ogenblikken voor haar heengaan de „leer” tot haar sprak. Hij schreef letterlijk: Ego pauca loquutus de Christi gratia, de spe vitae aeternae, de vitae nostrae contubernio et de migratione, abidi me ad precandum. Integra mente et preces audivit et attenta fuit ad doctrinam (O.C. XIII, c. 229). Vgl. voor Calvijns opvatting omtrent de aard en het gezag van een confessie mijn: *Prediking en Uitverkiezing*, Kampen, 1959, blz. 187 v.

¹⁶⁾ *Institutie*, I, VI, 1, 4.

¹⁷⁾ Vgl. voor Calvijns' opvatting omtrent het karakter van het woord: *Prediking en Uitverkiezing*, blz. 218 v.

¹⁸⁾ Vgl.: Dr. H. Bavinck, *Johannes Calvinus*, Eene lezing ter gelegenheid van den vierhonderdsten gedenkdag zijner geboorte, 10 Juli 1509—1909; Kampen 1909, blz. 14/15.

¹⁹⁾ O.C. VI. c. 327. In: *Defensio... adversus calumnias Alberti Pighii Campensis*: Proinde sicut columna et firmamentum veritatis ideo est ecclesia (1 Tim. 3 : 15). quod doctrinam illam, in qua fundata est, fideliter custodit, ita non aliam debemus pro ecclesia agnoscere, nisi in qua doctrinam illam reperiemus. Hoc vinculum est, hic nexus sacri coniugii, quo sibi ecclesiam Christus copulavit: quem nexum impio ac profano divortio abrumperet Pighius conatur, dum ecclesia priore loco constituit, Dei autem doctrinam ad inferius subsellum ablegat: et eam quidem, non sicut a Deo tradita est, cuius clara et perspicua nobis exstet veritas, sed qualiter hominibus eam exponere libuerit. Deze uitspraak is voor de verhouding van „leer” en „kerk” volgens Calvijn van groot belang.

²⁰⁾ *Institutie*, IV, I, 9, 10, Calvijn spreekt in de regel van de notae der kerk. Hij gebruikt evenwel ook in dit verband het woord *symbola* (vgl. b.v. IV, I, 10).

²¹⁾ *Institutie*; IV, I, 8.

²²⁾ *Idem*, IV, XIV, 6.

²³⁾ *Institutie*, IV, I, 9, 12.

²⁴⁾ *Idem*, IV, I, 12.

²⁵⁾ Calvijn verklaart ergens: Voor honderd mensen wordt dezelfde prediking gehouden, twintig mensen nemen haar aan met gereede gehoorzaamheid des geloofs, de anderen houden haar voor niets waard, of lachen om haar, of bespotten haar.” In zijn preken is Calvijn soms

nog pessimistischer. Hij was er diep van overtuigd, dat er in de kerk steeds veel hypocrieten zijn. (Zie: *Institutie*, III, XXIV, 12.)

²⁶⁾ *Institutie*, IV, I, 13—15. O.C., L, c. 169. Non igitur ideo nos offendi doctrinae et morum vitiiis convenit, ut si non omnia arrident in quovis coetu, protinus ecclesiae nomen detrahimus. Longe aliam mansuetudinem nos hic Paulus docet.

²⁷⁾ *Institutie*, IV, II, 2.

²⁸⁾ Calvijns oordeel over de pauselijke kerk, het rijk van de paus, de roomse kerk als hiërarchisch georganiseerde macht, is inderdaad vlijmscherp. Die kerk is een bastaardkerk, een schim van een kerk, een varkenshok, waarin de stinkende hoer van Babel troont, een stinkend bordeel waarin de duivel prostitutie bedrijft enz. Dit oordeel — men lette daarop — velt Calvijn niet op grond van de vele zedelijke misstanden, dus niet op grond van de „onvolmaaktheid des levens”, welke in die kerk werden gevonden. Neen. Calvijn oordeelt zo vernietigend, lettende op de miskenning van Christus' koningschap, op de prediking van het Evangelie in de roomse kerk. Christus is namelijk door de paus en de curie onthoofd en het Evangelie, de ziel van de kerk, de kracht die haar levend maakt, is door de roomsen weggenomen! Gemeenschap met de roomse kerk brengt onherroepelijk met zich mee: verloochening van Christus en het Evangelie. In de opdracht van zijn commentaar op de Handelingen aan koning Christiaan van Denemarken (O.C., XIV, c. 295) schreef Calvijn e.v.: Mortuum cadaver pro vivo Christi corpore a papistis ostentari ideo dixi, quod exstincta evangelii doctrina, quae vera ecclesiae anima est eamque sola vivificat, umbratitem tamen nescio quam ecclesiam magnifice praedicant Quam corrupta sit apud eos doctrinae puritas. imo quam prodigiosis erroribus foedata, palam facimus. Illi non modo tegendis omnibus corruptelis ecclesiae umbram obtundunt. sed quiritantur praeterea, gravem a nobis et indignam ecclesiae iniuriam fieri quod eam dicamus errare. *Atqui primo examen doctrinae habendum erat, ut inde ecclesia agnosceretur.*

²⁹⁾ *Institutie*, IV, II, 6.

³⁰⁾ *Idem*, IV, II, 11.

³¹⁾ *Idem*, IV, II, 11: Met de Joden had God eenmaal zijn verbond gesloten; dit verbond hield meer stand, doordat het steunde op eigen kracht (ipsius firmitate) en daarmee streed tegen de goddeloosheid, dan dat het door hen bewaard werd. Het verbond des Heren bleef dus onder hen door de zekerheid en standvastigheid van Gods goedheid, en zijn trouw kon door hun trouweloosheid niet uitgewist worden, en de besnijdenis kon door hun onreine handen niet zó ontheiligd worden, of tegelijkertijd was ze toch het ware teken en sacrament van dat verbond. Daarom noemde de Here die kinderen die hun geboren werden de zijne (Ez. 16 : 20), die zonder zijn bijzondere zegen tot Hem in geen betrekking zouden gestaan hebben. Zo heeft Hij ook, daar Hij zijn verbond in Frankrijk, Italië, Duitsland, Spanje en Engeland heeft in bewaring gegeven, toen die landen door de tyrannie van de antichrist onderdrukt zijn, opdat Zijn verbond onschendbaar (inviolabile) zou blijven, in de eerste plaats zijn Doop daar bewaart, het getuigenis des verbonds (testimonium foederis), die, door zijn mond geheiligd, in spijt van de goddeloosheid der mensen, zijn kracht behoudt”. In de geheel Calvijns opvattingen weergevende franse confessie wordt verklaard (art. 28): *Toutesfois pourcequ' il reste encore quelque petite trace d'Eglise en la Papauté, mesme que la substance du Baptesme y est demeurée, joint que l'efficace du Baptesme ne depend de celui qui l'administre (Mat. 3, 11 et 28, 19; Act. 1, 5): nous nous confessons ceux qui y sont baptisez n'avoit besoin d'un second Baptesme.*

³²⁾ *Institutie*, IV, II, 11: Vervolgens heeft Hij door zijn voorzienigheid bewerkt, dat ook andere overblijfselen (reliquiae) bleven bestaan (namelijk behalve het verbond en de doop) opdat de kerk niet geheel ten onder zou gaan. En evenals gebouwen dikwijls zo verwoest worden, dat de fundamenten en de bouwvallen blijven, zo heeft Hij niet geduld, dat zijn kerk of tot het fundament toe werd omvergeworpen, of met den bodem gelijkgemaakt, hoewel Hij om de ondankbaarheid der mensen, die zijn Woord veracht hadden, te straffen, een vreselijke schokking en verwoesting heeft laten plaats vinden. maar Hij heeft gewild, dat ook na de vernieling een half ingestort gebouw (semirutum aedificium) overbleef.

³³⁾ Calvijn schrijft bij Matt. 21 : 33 v. en p.p. (O.C. 45. c. 596): *Eat nunc papa cum suis cornutis episcopis, et sibi fidem in omnibus habendam esse iacent, quia pastorum locum occupant Ut demus rite ad ecclesiae regimen vocatos, frustra tamen plus sibi arrogat quam se titulares esse ecclesiae praesules.*

³⁴⁾ *Institutie*, IV, II, 12.

³⁵⁾ *Idem*, IV, II, 12. Quum ergo Ecclesiae titulum non simpliciter volumus concedere Papistis, non ideo Ecclesias apud eis esse inficiamus. Hetzelfde vindt men steeds in Calvijns werken. In zijn brief aan Sadoletto schrijft Calvijn b.v. (O.C. V, 403): *At, cuius arrogantiae est, inquires, iactare penes vos solos esse ecclesiam,*

et eam interim adimere orbi universo? Nos vero, Sadolet, ecclesias Christi eas, quibus praesidetis, esse non negamus, sed pontificem romanum, cum to pseudoepiscoporum grege, qui pastorum locum istic occuparunt, immanes esse lupos dicimus: quibus unicum studium hactenus fuit, atterere et disperdere Christi regnum, donec vastitate et ruina deformarent.

³⁶⁾ *Institutie*, IV, II, 12: Dico unumquodque coetum et totum corpus carere legitima Ecclesia forma. Bij deze beoordeling van de roomse kerk ging het Calvin om de legitima Ecclesiae constitutio, welke gevonden wordt in de communio sacrorum (niet: sacramentorum zoals Sizoo blijkbaar gelezen heeft), maar bovenal in de communio doctrinae.

³⁷⁾ O.C. V, c. 393: A duabus sectis oppugnatur: quae inter se plurimum videntur habere discriminis. Quid enim papae simile in speciem cum Anabaptistis? Et tamen, ut videas Satanam nunquam tanta versutia se transfigurare, quin aliqua ex parte se prodat, idem utrique praecipuum telum habeant, quo nos fatigant. Spiritum enim quum fastuose iactant, non alio certe tendunt, quam ut oppresso sepulchro Dei verbo locum faciant suis ipsorum mendaciis.

³⁸⁾ Christus, aldus Calvin, bindt ons op het hart, dat er een zeer duidelijk teken is, om de kerk aan te wijzen n.l. het Woord van God. Quia enim providebat, quam periculosum foret absque verbo spiritum iactare, ecclesiam a sancto quidem spiritu gubernari asseruit: sed eam gubernationem, ne vaga et instabilis crederetur, verbo alligavit. Calvin citeert dan Schriftplaatsen als Joh. 10 : 27; Ef. 2 : 20; Ef. 5 : 26; 1 Petr. 1 : 23. En hij verwijst met instemming naar Chrysostomus, qui repudiandos monet omnes, qui sub praetextu spiritus a simplici evangelii doctrina nos abducunt: quum spiritus sit promissus non ad novam doctrinam revelandam, sed imprimendam hominum animis evangelii veritatem. (O.C., V, 393). Bij Joh. 14 : 26 (O.C., 47, c. 335) schrijft Calvin, dat de Heilige Geest niet in een architectus revelationum novarum. Door wat Christus daar zegt refutare licet quaecumque sub praetextu spiritus in ecclesiam figmenta ab initio hucusque Satan invexit.

³⁹⁾ Voor Calvin was de ootmoed de kern, het hart van de christelijke godsdienst. Hij citeert met hartelijke instemming het woord van Augustinus: Evenals die leraar der welsprekendheid, wien gevraagd werd wat het eerste was onder de regelen der welsprekendheid, antwoordde: de voordracht; wat het tweede: de voordracht; wat het derde: de voordracht; zo zou ik, wanneer ge mij vraagt naar de regelen van de Christelijke godsdienst, in de eerste, tweede en derde plaats en altijd maar door, willen antwoorden de ootmoedigheid" (*Institutie*, II, II, 11).

⁴⁰⁾ *Institutie*, IV, I, 13.

⁴¹⁾ *Idem*, IV, I, 16.

⁴²⁾ O.C. XI, c. 438 (Calvin aan Viret): Sed in scriptis prioribus (sc. Zwingli) memini quam profana sit de sacramentis doctrina.

⁴³⁾ O.C. XI, c. 36 (Calvin aan Viret): Zwinglius, tametsi dexteritate non caret, quia tamen nimiam libertatem usurpat, saepe a mente prophetae longe evagatur.

⁴⁴⁾ Men zie voor Zwingli's Avondmaalsbeschouwing vooral: Ludwig Köhler, *Zwingli und Luther, Ihr Streit über das Abendmahl nach seinen politischen und religiösen Beziehungen* I Band Die religiöse und politische Entwicklung bis zum Marburger Religionsgespräch 1529; Band II Vom Beginn der Marburger Verhandlungen 1529 bis zum Abschluss der Wittenberger Konkordie von 1536 (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, Band VI en VII). En: Fritz Blanke, *Zwingli's Sakramentsanschauung*, in: *Theologische Blätter*, 10e Jahrgang, 1931, p. 283f.

⁴⁵⁾ O.C., X (pars posterior), 346/7.

⁴⁶⁾ O.C., V, c. 458 (*Petit Traicté de la Sainte Cene*).

⁴⁷⁾ Men zie voor het ontstaan van deze consensus tussen Calvin en Bullinger, Geneve en Zürich vooral: W. Kolfhaus, *Der Verkehr Calvins mit Bullinger, in Calvinstudien*, S 27—125; Dr. W. Nijenhuis, a.w., blz. 92—130; en vooral: André Bouvier, *Henri Bullinger, reformateur et conseiller oecuménique, le successeur de Zwingli*, Neuchâtel - Paris, 1940, p. 110—149.

⁴⁸⁾ O.C., XIII, c. 439 (Calvin aan Bucer): Effectum sacramentorum, et quid per ea Dominus conferat, luculentius et uberius explicari quam multi patientur, pie et prudenter optas. Neque per me stetit, quin pleniora quaedam essent (n.l. in de Consensio Tigurina). Gemamus ergo ferentes ea quae corrigere non licet.

⁴⁹⁾ O.C., XIII, c. 266 (Calvin aan Bullinger): Quia ut literis tuis respondeam nunc temporis brevis non permittit, hoc tibi solum testatum esse velim, mihi vix ullas unquam abs te venisse gratiores, ut non parum mihi ad levandum domesticum moerorem profuerint, qui ex morte uxoris meae paulo ante conceptus summopere me augebat.

⁵⁰⁾ O.C., XI, c. 774: Saepe dicere solitus sum: etiam si me diabolus vocaret, me tamen hoc illi honoris habiturum, ut insignem Dei servum agnoscam.

⁵¹⁾ O.C., XII, c. 8. Ik gaf de vertaling van Dr. A. Eekhof in Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis Nieuwe Serie, deel XIV, 's Gravenhage 1918, blz. 288 v. Zie voor de verhouding van Calvin tot Luther behalve het geciteerde artikel van Eekhof: *Hoe heeft Calvin over Luther gedacht?* ook: A. Lang, *Luther und Calvin*, in: *Reformation und Gegenwart*, Detmold, 1918, S 72—87, en Dr W. Nijenhuis, a.w. blz. 130—141.

⁵²⁾ Men zie o.a. Calvijns bezonnen oordeel over Luthers avondmaalsopvatting in zijn *Petit Traicté de la Sainte Cene*, O.C., V, c. 458 sqq

⁵³⁾ Calvin deed dat in Straatsburg. Over de Confessio Augustana schreef Calvin steeds dat hij daarmee instemde. Al stond daarin naar zijn overtuiging niet genoeg. Aan a Lasco schreef Calvin b.v. O.C. XVI, c. 263: Nam et ita res habet et imprimis utile est cognosci, nihil esse in Augustana quod non sit doctrinae nostrae consentaneum. En aan Schalling verklaarde hij, O.E., XVI, c. 430: Nec vero Augustanam confessionem repudio, cui pridem volens ac libens subscripsi, sicuti eam autor ipse (sc. Melancton) interpretatus est. Wanneer evenwel felle Lutheranen voor hun z.g. onveranderde Augustana ijverden als de alleen tolerabele en daardoor de eenheid der kerk in gevaar brachten of zo over anderen wilden heersen, verzette Calvin zich fel tegen de ondertekening daarvan. Men zie o.a. zijn bekende brief aan Beza uit 1562 O.C., XVIII, c. 682.

⁵⁴⁾ Luther schreef n.l. zijn: *Kleines Bekenntniss vom Abendmahl*. Vgl. de brief van Calvin aan Bullinger, O.C., XI, c. 772.

⁵⁵⁾ Westphal schreef dit in zijn: *Farrago confusaneorum et inter dissentium opininum de Coena Domini ex sacramentarium libris congesta*.

⁵⁶⁾ Zie voor deze episode o.a. A. A. van Schelven, *De Nederduitsche Vluchtelingenkerken der XVIIe eeuw in Engeland en Duitsland* enz., 's Gravenhage 1908, blz. 104—113 en: E.

Doumergue, *Jean Calvin etc.*, Tome VI, 1926, p. 505 s.

⁵⁷⁾ O.C. IX, c. 36. Het geschrift waarin Calvin, zonder diens naam te noemen, Westphal antwoordde heeft tot titel: *Defensio sanae et orthodoxae doctrinae de sacramentis eorumque natura, vi, fine, usu et fructu* (in O.C., IX, c. 1—40).

⁵⁸⁾ O.C., IX, c. 49/50. (*Secunda Defensio pia et orthodoxae de sacramentis fidei contra Joachimi Westphali calumnias*). In de geciteerde woorden geeft Calvin een bijna klassieke omschrijving van wat voor de totstandkoming en de bewaring van de eenheid der kerk als „leer” moet worden geloofd. En tegelijk wat voor de tot standkoming en bewaring der eenheid voldoende is om geloofd te worden.

⁵⁹⁾ O.C., IX, c. 105: O Luthere, quam paucos tuae praestantiae imitatores, quam multas vero sanctae tuae iactantiae simiae reliquisti.

⁶⁰⁾ O.C., XVII, c. 84: Unius tantum rei admonitum te (sc. Bullinger) de Lutheri simiis me pridem desperasse. Luther heeft, deze woorden schrijvend, het oog op mannen als Westphal, Heshusius, Flacius en andere „simiae Lutheri”.

⁶¹⁾ O.C., IX, c. 250/2 (*Ultima Admonitio Ioannis Calvini ad Ioachim Westphalum*).

⁶²⁾ Zie hierover vooral: E. Staehelin, *Johannes Calvin, Leben und ausgewählte Schriften*, II, Elberfeld, 1863, S. 223. Zeer belangrijk is vooral diens tekening van de katastrofale gevolgen van deze door Westphal c.s. bewerkte scheur in het protestantisme. Zij heeft de verdere voortgang der duitse reformatie o.a. met één slag stil gezet; haar de weg tot de keizerstroon versperd; de onderdrukking van de evangelische kerk van Bohemen en de Oostenrijkse provinciën in de dertigjarige oorlog veroorzaakt, enz. enz.

⁶³⁾ O.C., XVIII, c. 158: Concordia in qua consistit ecclesiae salus.

⁶⁴⁾ O.C. XVI, c. 429: Semperque dabo operam, ne mea culpa scindantur vel distrahantur ecclesiae.

Calvin en onze psalmzang

Weet u het nog: die eerste keer dat u mee-ging naar de kerk? Tussen vader en moeder, als kleine dreumes meegevoerd, onder de plechtige belofte dat u stil zoudt zitten en goed luisteren? En wat heeft u dan daarbij zó getroffen, dat u het nu nog weet? Was het niet het moment, waarop het orgel speelde en waarop vader en moeder en alle anderen, waarop de hele kerk gezamenlijk een psalmvers ging zingen?

Ja, voor vrijwel alle kerkmensen die een goed geheugen hebben meegekregen is dát toch wel de schoonste herinnering aan hun eerste kerkdienst gebleven: de samenzang. „De stem van velen als van één”, zoals Augustinus het uitdrukte. Dat kostelijke moment, waarop alle aanwezigen samenstemden in hun lof aan de HEERE. Een moment, dat in schoonheid en ontroering slechts werd overtroffen, toen u zélf voor het eerst een psalmversje kon meezingen: God heb ik lief, want die getrouwe Heer hoort mijne stem. . . .

Dit is nu wat Paulus zo kostelijk uitdrukte: met de mond belijden wij ter zaligheid. Een zingende kerk gaat zingend de hemel van Gods goedertierenheid binnen: daar zal ons 't goede van Uw woning verzaden, reis op reis. Zij belijdt haar ongerechtigheden: zo Gij in 't recht wilt treden o Heer, en gadeslaan onze ongerechtigheden. . . . ach, wie zou dan bestaan? Maar de kerk staat hier niet bij stil; ze grijpt haar Koning aan op zijn beloften en vervolgt: maar neen, daar is vergeving altijd bij U geweest. Het is dan ook geen wonder dat wij, gewassen door het Woord, verzadigd met het brood des levens, in extase ons geloof belijden: bij U Heer, is de levensbron; Uw licht doet klaarder dan de zon ons 't heuglijk licht aanschouwen. En als wij zo, verzoend met God, ook elkander weer in nieuwe liefde aanvaardden, dan welt bij ons de dankpsalm op: waar liefde woont gebiedt de Heer den zegen; daar woont Hijzelf, daar wordt zijn heil verkregen, en het leven tot in eeuwigheid.

En wij weten, dat het de HEERE behaagt als wij zo zingen! In zijn Woord, in de psalmen zelf, heeft de Geest ons talloze malen aangespoord om de HEERE te zingen, een nieuw lied, op aangename wijzen, met psalmen die lieflijk zijn; omdat de HEERE goed is, en zijn goedertierenheid tot in eeuwigheid duurt. Eigenlijk is het vanzelfsprekend, dat mensen, die levenslang voor het aangezicht des HEEREN hebben gewandeld in 't vrolijk levenslicht, en duizenden malen zijn lof hebben verkondigd in het midden der ge-

meente, dat zij op hun sterfbed hun geloof moeten belijden met een psalmvers: ik zal eeuwig zingen van Gods goedertierenheid.

Wat zou het leven der kerk, wat zou ons aller persoonlijke leven, kaal en troosteloos zijn zonder psalmzang. Kunt u zich voorstellen dat de kerk in haar samenkomsten zou zwijgen? Kunt u zich indenken, dat de gemeente zou moeten luisteren naar enkele „vertegenwoordigers”, die namens haar tot God zouden zingen?!

Nu, tot vier eeuwen terug ging het zó algemeen toe. Voordat Johannes Calvin de kerk van Geneve aan het psalmzingen bracht, heeft de kerk aller eeuwen gezwegen — en hoogstens toegeluisterd, wanneer enkele bevoorrechte zangers de psalmzang aanhieven.

Reeds in de woestijn had het volk van Israël zijn psalmzang, maar dan gezongen door specialisten. Bij de intocht der ark in Jerusalem waren het evenzeer ambtelijke zangers en speellieden die de kerkzang voor hun rekening namen. Bij de door Salomo ingerichte tempelorde kwamen eveneens de zangers en speellieden voor, maar . . . slechts de daartoe aangewezen zonen van Levi. Bij heel de oudtestamentische eredienst kwam een groeiende psalmzang voor, maar het volk zweeg. Behoudens dan dat de gemeente waarschijnlijk haar hart luchtte in „Amen” en „Halleluja”.

Het is niet onmogelijk, dat later de gemeentelieden de eenvoudigste psalmwijzen zelf ook leerden kennen, en in hun huiselijke godsdienst oefeningen zongen. Daarop wijst bijvoorbeeld het laatste avondmaal: „en toen zij de lofzang gezongen hadden”, met welke lofzang de psalmen 112 tot 118 zullen zijn bedoeld.

Het staat althans wel historisch vast, dat in de eerste christengemeenten samenzang heeft bestaan: een Romeins stadhouder rapporteerde in de vroegste eeuwen van Christendom aan zijn keizer, dat de Christenen bij het aanbreken van de dag een hymne zongen in hun samenkomst. De kerkvader Ambrosius heeft zich veel moeite gegeven, om de kerk in Westeuropa de coupletzang te leren, welke toen van de Oostelijke kerk was overgebracht. Onder een „ambrosiaanse lofzang” verstaan wij nog altijd een kerkelijke zang, die in coupletform is berijmd, en waarbij dus de melodie telkens wordt herhaald.

Bij de latere regeling van de kerkzang, door Paus Gregorius I, is deze gemeenschapszang weer vrijwel geheel verdwenen, en werd de kerkzang weer in handen van priester-

specialisten gegeven. Wel deed het volk in de middeleeuwen keer op keer een greep naar de volkszang, maar tot een legale en ordelijke kerkelijke samenzang is het nimmer gekomen. De liefde tot de psalmen moest maar buiten de kerkdienst worden ontwikkeld: op de wijs van allerlei wereldse en zelfs slechte versjes werden de psalmen gezongen, onder de verzamelnaam van Souterliedekens.

Luther bracht hierin een ommekeer. Hij onderrichtte de gemeente in het gemeenschappelijk zingen van hymnen, gezangen, welke Luther zelf dichtte naar aanleiding van psalmen. Let wel: Luther gaf geen psalmberijmingen, maar geestelijke liederen, welke elk naar een bepaalde psalm waren gedicht. Zo is „Ein feste Burgh” terug te brengen op de tekst van psalm 46; zo kunt u „Aus der Tiefe rufe ich” herleiden op de grondgedachten van psalm 130.

* * *

Het was in de jaren 1538—1541 dat Calvijn in Straatsburg met deze Lutherse zang kennis maakte. En Calvijn werd geïmponeerd door de machtige mogelijkheden. Zelf maakte hij voor de kerk van Geneve meteen een bundeltje berijmde psalmen en andere Schriftgedeelten, dat hij in 1539 uitgaf onder de titel „Enige Psalmen en Gezangen”: het prototype van ons psalmboek!

Meteen zette Calvijn een der beste dichters van zijn tijd aan het werk, Clément Marot, die hij verzocht alle 150 psalmen te berijmen. De voorzanger van de Pieterskerk, Louis Bourgeois, werd opgedragen bij deze berijmingen passende melodieën te componeren. Ongeveer 100 van onze 150 psalmen zingen wij heden ten dage nog op de melodieën, welke deze Bourgeois voor Calvijn heeft vervaardigd. Toen later de dichter Marot stierf, heeft Calvijn's rechterhand, Théodore de Bèze dit werk gelukkig beëindigd. En toen Bourgeois zijn compositie-arbeid staakte en naar Parijs vertrok, heeft zijn opvolger Maitre Pierre (vermoedelijk Pierre Dagues) zijn werk afgemaakt, door ontbrekende wijzen te componeren, en door tenslotte een 26-tal psalmen op reeds gebruikte melodieën te plaatsen. Het psalmboek van Calvijn, dat in 1542 in eerste lezing uitkwam, werd geleidelijk ontwikkeld en opgebouwd, totdat het in 1562 compleet was.

Intussen zat Calvijn niet stil, toen dichters en musici voor hem werkten. Hij hield regelmatig contact met hen, gaf nauwkeurige aanwijzingen. Zijn wensen, dat de psalmwijzen in het gehoor zouden liggen, waardigheid en verhevenheid moesten bezitten, beperkt van omvang en technische moeilijkheid zouden zijn — hebben ons psalmboek zijn vorm gegeven. Dat wij ritmische psalmwijzen hebben, van niet meer dan twee notenwaarden (de hele en de halve noot), op toonladders van niet meer dan zeven toontrappen, in coupletform die gemakkelijk uit het hoofd kan worden geleerd, in de klassieke kerktonale modi (toonladders), met hele en halve rusten — het is alles het persoonlijke werk van Calvijn geweest, die daarin met profetische blik zag, wat tot het welzijn van de kerk des Heeren kon dienen.

Daar moet u aanstaande Zondag eens aan denken, wanneer u in de kerk zit en psalmen aanheft, die lieflijk zijn en harten treffen. Deze kostelijke gave: dat de gemeente — dat u zelf persoonlijk, die hiervan een levend lid zijt en eeuwig zult blijven — hardop tot haar Heer kan spreken, op eerbiedige en ordelijke wijze, zoals de Schrift dat van onze eredienssten vraagt; dat dankt u aan de geloofskracht en het rijpe inzicht van uw broeder Johannes Calvijn. Van de 60 eeuwen kerkgeschiedenis die beschreven zijn — vindt u slechts vier eeuwen waarin de kerk zelfstandig zingt: alles gezamenlijk tot de HEERE uitspreekt wat haar beroert, Hem al haar liefde waardig acht, zijn daden verkondigt dat het schalt door de straten, zodat men der vromen tent hoort weergalmen van hulp en heil, ons aangebracht!

* * *

Het zou goed zijn, als wij allen daar eens van doordrongen raken: dat de kerkzang een kostbaar geschenk van Calvijn is, en dat het de moeite loont om deze te verbeteren. Want de geschiedenis van de psalmzang in Nederland is niet altijd even opwekkend geweest. Reeds de populaire, maar weinig schone berijming van Datheen heeft diverse elementen van afbraak meegebracht. De latere

staatsberijming, die wij helaas nog altijd zingen, bevatte van 1773 af ook al tal van destructieve factoren. Het loslaten van de oorspronkelijke ritmiek der psalmwijzen, en de vervanging door de gelijke accentloze en levenloze eenheidsnoot heeft het muzikale hart uit onze psalmzang losgesneden.

Maar — de HEERE zij dank — deze feilen worden langzamerhand als feilen onderkend, als fouten bestreden. Er wordt ook onder ons geworsteld om te komen tot een nieuwe en zuivere psalmberijming, die Gods Woord recht doet, en die ons in ons eigen beschaafd Nederlands aanspreekt. Er wordt ook in onze kerken weer geijverd voor een levende psalmzang, die ons hart heeft, en die — verre van een conventionele sleur te zijn — ons geloof doet ontvonken, en ons bewogen antwoord op het Goddelijk Evangelie vormt. En er komen ook onder ons weer organisten, die zangmeester en opperzangmeester zijn: die hun roeping verstaan om de kerk des Heeren te doen zingen: psalmen, die lieflijk zijn. Er komen ook in onze kerken weer orgels — geen

afdankertjes van elders, maar met zorg ontworpen en gebouwde instrumenten der muziek Gods — waarbij het een lust is te zingen; orgels, die als altaren de zang der gelovigen dragen en opwaarts leiden tot voor Gods troon. En — Goddank — er komen weer predikanten onder ons, die de gemeente een passende psalm op de lippen leggen — geen „vaersjen” ter verpozing — een psalm, een lied, een gebed: een lied van het verbond des HEEREN.

Want dát zijn de psalmen: liederen des verbonds. Wij zingen pas goed, wanneer wij niet individualistisch van ons eigen gemoed zingen, — maar wanneer wij onze stem voegen bij die der broeders, bij die van David en Mozes en Asaf en Calvijn; want dan behoren wij bij de schare die niemand tellen kan, de kerk aller eeuwen uit alle geslacht en tong en volk en natie, losgekocht uit het diensthuis der zonde, opdat wij Gods goedertierenheid eeuwig zouden bezingen.

D. W. L. Milo.

Calvijn en de economie

Ter gelegenheid van de 350e geboortedag van de Geneefse Reformator is het wel op zijn plaats over dit onderwerp iets te zeggen. Echter stuit men direct op een moeilijkheid: er zijn weinig aanrakingspunten tussen Calvijn en de economie. Enerzijds schreef de Reformator — met uitzondering van het Tractaat over de rente — niets over economische onderwerpen, althans niet op de wijze zoals wij dat gewend zijn te doen. Anderzijds: de economische wetenschap dateert pas, in enigszins uitgewerkte vorm, van het begin van de 18e eeuw. Ook het economisch leven heeft zeer grote veranderingen ondergaan tijdens de afgelopen 350 jaar, en wel het meest sinds ongeveer 1800.

Wat is dan het verband tussen Calvijn en de economie? Heeft zijn werk wel enige betekenis voor het economisch leven, de economische wetenschap of zelfs de maatschappij als geheel? Als het er al is, moet men het afleiden en dat houdt het gevaar van de vorming van „constructies” in. Desalniettemin: er is heel wat geschreven over Calvijn en de rente, over Calvijn en het kapitalisme, over zijn idee van de maatschappelijke orde, over zijn economische ethiek. Men heeft hem voorgesteld als de (of een) wegbereider van het kapitalisme, als een bestrijder van de luxe, als de man die een nieuwe moraal van hard werken en veel sparen zou hebben gebracht, en ook, alternatief, als degene die, omdat hij bij onveranderlijke beginselen zwoer, geen oog heeft gehad voor de maatschappelijke ontwikkeling. Verder is er — om maar niet meer te noemen — gezegd dat degenen die de Voorzienigheid van God belijden niet aan de ontwikkeling van de maatschappelijke wetenschappen kunnen bijdragen, welk oordeel¹⁾ dus ook Calvijn raakt.

„Constructies” zijn er dus genoeg gemaakt, en de vraag is wat de werkelijkheid of liever gezegd, de juiste interpretatie is. Het is natuurlijk betrekkelijk gemakkelijk om te zeggen — zoals veelal gedaan is — dat Calvijn's baanbrekend werk voor de economie lag in het feit dat hij de rechtmatigheid van het nemen van rente verdedigde. Dat zou een breuk met het voorgaande Scholastische denken vertegenwoordigen en de economie zou derhalve sedert Calvijn bevrijd zijn van kerkelijk-dirigistische banden. Bovendien zou pas door Calvijn's werk het wanbegrip dat tevoren had bestaan over de rente hebben plaatsgemaakt voor, zoal geen volledig juist, dan toch voor een in principe juist begrip.

Nu is het, wanneer men overtuigd aanhanger van een bepaalde levensbeschouwelijke of politieke richting is, op het eerste gezicht verheugend wanneer men hét goede inzicht of dé juiste visie ziet toegeschreven aan een prominent figuur van deze richting. De groep is een belangrijk verschijnsel in de samenleving en prestaties van één van de groep verhogend het aanzien en zelfbewustzijn van de gehele groep.

Maar groepsmatig denken is meestal, ofschoon niet altijd, niet onbevooroordeeld denken. Het is daarom én terwille van de zuiverheid én terwille van de sterkte van eigen positie van het grootste belang dat men

de historische verbanden nauwkeurig nagaat. Dan blijken de zaken meestal toch ingewikkelder te zijn dan men aanvankelijk dacht. „Wahrheit und Dichtung” worden ook gemakkelijker gescheiden.

Welnu, Calvijn was noch de eerste, noch de enige die met de Scholastische economische leer brak. En, waar hij er mee brak, was dat niet om een ander of juist begrip van de rente te bevorderen, maar om antwoord te geven op een aan hem gestelde vraag of een bepaalde handelwijze juist was. Hem werd gevraagd of het juist is dat een rijk man zijn geld uitleende en daarmee rente verdiende. Zeker, antwoordde hij, mits... en dan volgden een aantal voorwaarden waaraan voldaan moest zijn. Ondertussen bestrijdt en verwerpt hij de scholastieke argumenten ten gunste van het renteverbod en stipt daarbij ook aan dat de rente een normaal verschijnsel in de samenleving is, die echter door mensen misbruikt kan worden.

Dit alles is belangrijk en getuigd van „commonsense” (ondanks de „common” toch een zeer schaars artikel), maar het is geen nieuwe economische leer, geen pleidooi voor een verriuwde economische orde, die men de kapitalistische heeft genoemd. Over Calvijn en Adam Smith, de grote liberale econoom uit de achttiende eeuw, wordt nogal eens in één adem gesproken, vooral door het zich snel uitbreidende ras der Amerikaanse sociologen. De mening wordt dan gewekt, zo niet uitgesproken, dat beider leer tot eenzelfde maatschappelijke orde leidde. Dit is pure fantasie, de naam van wetenschappelijk onderzoek niet waard. Niet alleen verschilden de grondslagen van Calvijn's en Adam Smith's denken hemelsbreed, maar ook de bedoeling die zij met hun geschriften hadden. En bovendien moet men Calvijn's maatschappelijke inzichten afleiden uit verspreide opmerkingen, passages of korte verhandelingen terwijl Smith's leer een samenhangend geheel vormt, uitgewerkt in een dik boek.

In een overigens sympathiek en voorzichtig gesteld artikel²⁾ liet Dr Zegers uitkomen dat het Calvinisme geen tegenstander van de sociale markteconomie behoeft te zijn, ja dat de strijd tegen het dirigisme „in de lijn van Calvijn” ligt. En daar hij slechts of markteconomie of dirigisme ziet, ligt de (niet uitgesproken) conclusie voor de hand: Calvijn zou — in de huidige omstandigheden — op economisch gebied vóór de markteconomie gekozen hebben.

Doch ook dit achten wij een „constructie”, en niet eens zo'n deugdelijke. Want ten eerste is het de vraag of men dit dilemma markteconomie of dirigisme moet aanvaarden. Ten slotte zijn beiden geesteskinderen van aan de Reformatie vreemde Humanistische stromingen in het sociaal-economisch denken. Het één is een opgepoetste nazaat van het Liberalisme, het ander van het oude Socialisme. Dat sluit overeenstemming t.a.v. bepaalde punten — b.v. particuliere eigendom — niet uit, maar wel overeenstemming inzake de grondgedachten.³⁾

Het Calvinisme is niet uit op de verwezenlijking van „een concurrentieorde”, waarin

het economisch proces als een mechanisme, weliswaar onder toezicht van de overheid, kan verlopen. Noch ook, ziet het heil in een zodanige regulering van de economie door de staat, dat van de verantwoordelijke vormgeving door de economische subjecten niets overblijft.

Ten tweede is het buiten alle historische proporties om te stellen dat Calvinijn een economisch systeem zou hebben voorgestaan of thans zou voorstaan. Calvinijn heeft eenvoudig geen enkel economische systeem verdedigd, besproken of ontworpen. Zijn bijdrage beperkte zich tot wat wij tegenwoordig economische ethiek zouden noemen, waarbij hij bovendien de economische overheidspolitiek als gegeven aannam.

* * *

En hier concentreren zich dan ook kwaliteiten en manco's in de verhouding Calvinijn en de economie. De kwaliteiten: hij gaf het economisch leven — en implicite ook het economisch denken — een richting, n.l. op de Schepper en Onderhouder van dat leven en denken. Hij wees aan dat de economie haar zin vindt in de Liefdewet n.l. dat God en schepsel gediend worden. En dat deze Liefdewet dus niet uitgeschakeld wordt op het terrein van de economie, maar haar toepassing vindt in de erkenning van de salus publica. Rechtvaardigheid en billijkheid nemen derhalve een grote plaats in deze economische ethiek in, zelfs zo groot dat zij de economische norm transcenderen. In welk economisch systeem is dit zo uitgesproken; welk denken heeft een dergelijk kader voor de economie aangewezen?

Vervolgens: deze Calvinistische opvatting laat ruimte voor een groot aantal denkwijzen, economisch-politieke maatregelen en maatschappijvormen, die met de historische situatie opkomen en vervallen. Zij snijdt geen actieve economische overheidspolitiek af, noch kartelregelingen waar de marktvorm dit vereist, noch sociale voorzieningen, maar vraagt zich af, of deze dingen aan hun doel beantwoorden en in overeenstemming zijn met de criteria van recht en billijkheid. Een actieve economische politiek van de overheid laat zich zeer wel verstaan vanuit de Calvinistische leer. Wie dit ontkennt schaarst zich aan de zijde van de slechtste Liberalen uit hun slechtste dagen en miskent de roeping van de overheid de orde in de samenleving te bevorderen. Maar, wanneer economische politiek gebruikt wordt om groepsbelangen te dienen, om een maatschappelijke orde te stichten, die de kenmerken der dwang, ont-rechting en onvrijheid draagt, gaat het calvinisme in oppositie.

Wanneer anderzijds de bestaande situatie vergt dat een positief program ontwikkeld wordt, hetzij ten dienste van de gehele natie, hetzij ten gunste van een verdrukte groep in de samenleving, dan is het Calvinisme, op z'n minst, bereid geweest, ofschoon niet altijd in staat, dit te ontwikkelen. In de loop der eeuwen heeft het Calvinisme zich daarom vele malen van een andere zijde laten zien. Was Voetius niet Mercantilist⁴⁾, Colijn vrijhandelaar; Kuyper sociaal hervormer en Thomas Chalmers⁵⁾ ook (maar op welke andere wijze); Sikkel voorstander van bedrijfsorganisatie, maar Dooyeweerd opponent toen deze werd ingevoerd; Calvinijn een twijfelaar aan de geoorloofde van het bankiersberoep, maar Phoonsen⁶⁾ de man die belangrijke verbeteringen in het bankwezen van het 17e eeuwse Amsterdam voorstelde? Allerhande invloeden verklaren deze verschillen, maar een van de belangrijkste factoren was toch wel de wijziging van de situatie. Calvinistisch economisch denken is ongetwijfeld „situatief denken”, maar dan vanuit de norm der Schrift, die spreekt van spaarzaamheid, gerechtigheid, billijkheid en naastenliefde als vervulling der wet Gods. De economische ethiek is bij Calvinijn daarom van uitermate groot belang voor de functionering van het economische leven. Wanneer prijsvorming, inkomensverdeling, productie, sparen en in-

vesteren zich niet in het kader van een, door ethische grondregels gedragen, maatschappij voltrekken, zal niet alleen een harmonische orde achterwege blijven, maar tevens de welvaart geschaad worden. Terecht zegt Peter Barth dat de Calvinistische maatschappelijke ethiek gegrondvest is in de wilsopenbaring Gods, en dat een lex naturae (natuurwet) als zelfstandige en maatgevende kennisbron niet aanvaard wordt.⁷⁾ Dit snijdt mechanistische en naturalistische economische theorieën bij de wortel af, en opent onze blik voor de historische situatie, waarin zich Gods leiding manifesteert. Tevens verplicht dit mensen en publieke instanties zich te bezinnen op de structuurorde van economie en maatschappij; een structuurorde die er immers op gericht is het welzijn van de mensen (salus publica) te dienen. De verschijningsvorm van deze structuurorde, die mét de historische situaties verandert en zich daarin doet gelden, wordt door het Calvinisme daarom positief, maar ook antithetisch, d.i. zuiverend, benaderd. Medewerking aan het economisch leven is eis, maar naar de norm van gehoorzaamheid aan God en ten dienste van de mens. Voor de ondernemer betekent dit productie van goederen tegen redelijke prijzen: een productie die hij in vrijheid mag tot stand brengen. Voor de dan resulterende winsten behoeft hij zich niet te schamen. Voor de arbeider betekent dit een plicht tot medewerking aan het bedrijfsresultaat, maar ook een recht op billijke participatie daarin. Voor de economische overheidspolitiek betekent dit respectering van de grenzen die aan haar optreden gesteld zijn en die uit haar mandaat: de stichting van een rechtsorde voortvloeien. Echter verkrijgt zij, in geval van verstoring van orde, grove uitbuiting of schadelijke economische machtsvorming door economische subjecten —, individuele personen of groeperingen —, gepleegd, de bevoegdheid mammonisme en anti-sociale gedragingen te bestrijden. Voor de kapitaalverschaffer betekent dit een rechtmatige beloning voor zijn deelname in de vorm van rente, maar een veroordeling van zuiver speculatieve of woekerachtige gedragingen.

Samengevat met de woorden van P. Barth: „Open voor alle door de zaak vereiste noodzakelijkheden van economische werkzaamheid, verplicht zij (de Calvinistisch-economische ethiek) hen onvoorwaardelijk tot de betrachting van sociale gerechtigheid en dienst aan het algemeen belang”.

* * *

En hier schuilt dan, tenslotte, ook het manco in de verhouding Calvinijn en de economie. Wat is een redelijke prijs, wat schadelijke monopolievorming, wat billijke beloning van arbeid en kapitaal, wat speculatie en woeker? Hoe zijn deze economisch-ethische verplichtingen om te zetten in concrete gedragingen, in handelingen, in doelstellingen? De moeilijkheden duiken op wanneer men een zo gecompliceerde situatie voor zich heeft als de huidige. Wat is een rechtvaardig loon in een geautomatiseerde fabriek, hoe berekent men een juiste kostprijs in een hoogovenbedrijf, chemische industrie, petroleumraffinaderij. Wanneer zijn ondernemersafspraken monopolistisch en wanneer niet?

Het is duidelijk dat men de economie als wetenschap, scherp analyserend en toch de verbanden in 't oog houdend, hierbij niet kan missen. Voor het negativisme in Calvinistische kring vaak ten opzichte van de economie betoond, is dan ook hoegenaamd geen reden, integendeel het bezorgt het Gereformeerde beginsel de roep van welfremdheit.⁸⁾

Er is echter geen sprake van dat Calvinijn of andere, goed ingelichte Calvinisten er zo over dachten. Noemde Groen van Prinsterer de economie niet „een onwaardeerbare wetenschap”? De zaak is dat men uit onkunde geen weg in deze problemen ziet en er zich dan quasi simpel en vroom, maar in wezen simplistisch uitdrukt.

Doch Phoonsen wist het beter: „Uit onkunde oordeelt men veeltijds een saacke swaar en difficil om uit te voeren, ja onmogelijk, omdat men die selfs niet verrichten kan, die nochtans een ander licht doenlijk valt; honderd duysend pond swaarte door één mens te doen lichten, schijnt een onmogelijke saacke, en is nochtans doenlijk; sommige dingen, die onmogelijk schijnen, effectueerd men door een dommekracht, en tot sommige helpt geen dommekracht, maar beleid en overleg”.

Inderdaad, gebruik maken van de middelen of wetenschappen kan de mens verder brengen in problemen waarvoor hij voorshands geen oplossing en waarin hij geen weg ziet. Calvinijn heeft geen grote bijdrage tot de economie geleverd. Zijn roeping lag elders en de tijd was er niet rijp voor. Maar zijn ontwikkeling van een Schriftuurlijke economische ethiek, die uniek was en is gebleven, bewijst oát hij het belang van de zaak inzag.

En het is daarom meer aan de Gereformeerden die na hem kwamen te wijten dat er geen vastgeworteld Reformatorisch economisch denken bestaat⁹⁾, dan aan de grote Reformator. De erfenis is er; de erfgenamen hebben haar nog niet rendabel gemaakt.

H. W. de Jong.

¹⁾ afkomstig o.a. van H. Spencer (1820—1903), een beroemd Engels socioloog.

²⁾ Calvinisme en Kapitalisme, Burgerrecht, 13 Juni 1959.

³⁾ W. Eucken (1891—1950), de theoreticus van de sociale markteconomie, noemt b.v. de marktform der vrije of volledige concurrentie het „kernstuk” of „grondprincipe” van de neo-liberale economie. (Grundsätze der Wirtschaftspolitik. R. D. E. p. 160 e.v.) Is echter een dergelijk, individualistisch gekleurd grondprincipe Calvinistisch? M.i. allerminst.

⁴⁾ Het Mercantilisme, een stroming uit de 16e en 17e eeuw, redeneerde vanuit het belang van de nationale economie en is derhalve te verstaan als een begeleidingsverschijnsel van het ontstaan van de staten.

⁵⁾ Th. Chalmers (1780—1847), Schots econoom en theoloog, die, evenals de andere en meer bekende Schotse theoloog-econoom, T. R. Malthus, de optimistische visie van de Klassieke School, betreffende een harmonische economische orde als gevolg van het individualisme, niet deelde. In zijn bevolkingsleer week hij van Malthus' theorie af. Chalmers, groot organisator, realiseerde zich de taak van de kerkelijke gemeenschap in de bestrijding van de armoede, destijds omvangrijk o.a. in Glasgow. Zijn On Political Economy (1832) is nog interessant om door te zien. Zie ook de sympathieke vermelding in Schumpeter's History of Economic Analysis (p. 487), alsmede de beschrijving van zijn plaats en invloed in het Schotse Calvinisme in Mc Neill, The History and Character of Calvinism, Oxford University Press, 1954, pag. 360 e.v. en 422. Dad Chalmers de laissez-faire theorie van A. Smith aanhing zoals Mc. Neill beweert, is onjuist. Men kan toch tegenstander van overheidsregulering van lonen, prijzen e.d. zijn, zonder de Liberale economie aan te hangen?

⁶⁾ J. Phoonsen (1631—1702), boekhouder en koopman, werkte zich op tot economisch adviseur van de Amsterdamse stedelijke regering en schreef in die capaciteit verscheidene geschriften over het Amsterdamse wisselrecht, in- en uitvoerrechten, de graanhandel, enz. Het grote geschrift over de Amsterdamse Wisselbank (1677) is door Dr J. G. van Dillen herdrukt in Econ. Historisch Jaarboek, deel 7. Phoonsen stelde hierin de kwalijke praktijken van kassiers en wisselmakelaars in het licht, en kwam met voorstellen tot reorganisatie van het bankwezen, zodat de inflatie (de „steygeringhe” van het geld) zou worden beteugeld. Maar hij zag te goed, dat Amsterdam een goede Wisselbank niet kon ontberen. Dat hij Calvinist was blijkt uit zijn gehele geschrift. Eén staaltje: In paragraaf 36 zegt hij dat, wetende dat de ongehoorzaamheid (in „oeconomie” en „politie”) een erfzonde is, het kwaad niet eenvoudig door wetten en verordeningen kan worden overwonnen „maar veeltijds wel door voorzichtig beleid gestuit en gekeerd”.

⁷⁾ Zur Sozialethik des Calvinismus. These III, in Kirche, Bekenntnis und Sozialethos, Genf 1934. Naast deze briljante en frisse thesen van P. Barth is het opstel van Rev. E. J. Hagan — Zur Sozialethik des Schottischen Calvinismus — zeer lezenswaard.

⁸⁾ Sociologisch is het verschijnsel wel te verklaren. Wij zijn een volk waarin de oude- en nieuwe middenstand (inclusief de boer) de economische basis vormt en de schoolmeester en theoloog de intelligentsia vertegenwoordigen. De eerste groep heeft geen economische wetenschap nodig, de tweede heeft er geen belangstelling voor. De arbeiders en grote werkgevers d.e.t. hebben het belang van de economie steeds ingezien. Men denke aan de oprichting van de Rotterdamse en Tilburgse Hogescholen, waarbij de Liberale resp. R.K. werkgevers een grote rol speelden, de arbeidsgemeenschap van de Woodbrookers te Barchem, de economische faculteit aan de S.U. te Amsterdam waarop de Socialistische arbeiders grote invloed hadden, en de grote London School of Economics, destijds door Labour opgezet.

⁹⁾ P. A. Diepenhorst en J. A. Nederbragt (voor en tijdens de oorlog ook J. Ridder) hebben iets gepoogd. Het ging noch ver genoeg — wat niet te verwonderen is —, noch sloeg het aan — wat wél bevredemdend is.

EVANGELIE EN PROGRAM

Men moet het Evangelie zuiver opvatten, men moet het nemen zoals het zich geeft, men moet er geen politiek of sociaal program van maken, dan openbaart het juist zijn alles doorzurende kracht.

Dr H. Bavinck.

Calvijn en Bavinck

Inleiding

Het is een aanlokkelijke opgave zich bij het Calvijn-jubileum van 1959 te bezinnen op de verhouding tussen de Geneefse Reformator en de grote gereformeerde theoloog Herman Bavinck.

In het bestek van één artikel kan uiteraard geen sprake zijn van een dieper peilend, vergelijkend, onderzoek van beider theologie. Een dergelijk onderzoek zou bovendien ernstig worden bemoeilijkt door het feit, dat nog altijd geen samenvattende studie over de structuur van Bavinck's theologie het licht heeft gezien.

Deze bijdrage wil dan ook niet meer zijn dan een vluchtige schets van de wijze waarop Bavinck, blijkens diverse passages in zijn geschriften, de persoon en het werk van Calvijn heeft beschouwd. De overvloed van gegevens noopte overigens tot het doen van een keuze uit het voorhanden materiaal, waarbij wij zoveel mogelijk Bavinck zelf aan het woord wilen laten komen.

Geen goedkope heldenverering

Uit de talloze malen dat Bavinck in zijn publicaties Calvijn noemt, blijkt duidelijk hoe hoog hij hem schatte.

Deze waardering had echter niets gemeen met goedkope heldenverering, die zweert bij één groot man en hem maakt tot het voorbeeld, dat door dik en dun dient te worden nagevolgd. Zulk een heldenverering treft men alleen aan bij hen, die slechts één systeem kennen en zich daarin begrijpelijkerwijze vastbijten, wijl zij terecht vrezten bij het verlies daarvan al hun geestelijke bagage te zullen kwijtraken. Bavinck was echter te gereformeerd, te geleerd en te universeel om tot een dergelijke geesteshouding te vervallen. Zijn kennis van de kerk- en dogmengeschiedenis was verbazingwekkend omvangrijk en diep. Hij had zijn oor te luisteren gelegd bij de kerkvaders, rijkelijk geput uit de geschriften der Middeleeuwse scholastici, maar was evenzeer te rade gegaan bij de na-reformatische orthodoxie. Bovendien had hij zijn winst gedaan met de gedachten der wijsgeren van oude en nieuwere tijd. Bij de bespreking van de verschillende onderdelen der dogmatiek passeert dan ook een langer rij van denkers en systemen de revue.

Deze indrukwekkende eruditie maakte het Bavinck onmogelijk Calvijn tot boven-menselijke grootheid op te vijzelen en kritiekloos te verheerlijken. Wanneer Bavinck dan toch een doorgaans zeer gunstig oordeel over Calvijn uitspreekt, heeft dat oordeel dubbele waarde, omdat het afkomstig is van een Schriftgetrouw theoloog, die tevens een breed-onderlegd geleerde was, welke over veel vergelijkingsmateriaal beschikte en de zaken in wijd verband kon bezien.

Reformatie een keerpunt

Intussen, wie van Bavinck's werken kennis neemt, bemerkt al spoedig dat behalve de naam van Calvijn tenminste nog twee namen door Bavinck met kennelijke voorliefde worden vermeld: die van Augustinus en Thomas van Aquino. Als geen doorslaggevende bezwaren hem dit beletten, sluit Bavinck zich in zijn eigen uiteenzettingen gaarne bij de gedachten van deze drie mannen aan. Het zal waarschijnlijk niet gemakkelijk zijn uit te maken wie van dit drietal op Bavinck de diepste invloed heeft uitgeoefend.

Toch kan men stellig zeggen dat Bavinck's waardering voor Calvijn een geheel eigen karakter vertoont. Zij staat immers in het nauwste verband met zijn visie op de grote Reformatie van de zestiende eeuw. Naar Bavinck's inzicht bracht deze niet slechts het herstel van de in verval geraakte kerk, maar ook — zoals Bavinck niet moede wordt te betogen — de principiële vernieuwing der sedert eeuwen op verkeerd spoor geraakte theologie. Bavinck zag in de Reformatie een keerpunt, dat een nieuwe periode der wereld-geschiedenis inluidde. En Calvijn was naar zijn overtuiging van deze Reformatie de meest consequente en ideale vertegenwoordiger.¹⁾

Openbaringstheoloog

Bavinck was weliswaar terdege doordron-

gen van het feit dat bijna vier eeuwen hem van de Reformatie en van Calvijn scheidden. En hij achtte het niet alleen onmogelijk, maar ook ongeoorloofd deze eeuwen te negeren. Niettemin betoonde hij zich in al zijn arbeid een echt zoon der Reformatie, nader: der gereformeerde Reformatie. De door haar opnieuw aan het licht gebrachte beginselen onderschreef hij van harte, en met al zijn kracht streefde hij ernaar deze uit te werken en te concretiseren met het oog op de geestelijke situatie van zijn eigen tijd, die enerzijds door de nabloei van het Oud-Modernisme, anderzijds door de stormachtige ontwikkeling der natuurwetenschappen gekenmerkt was. Daarom stelde hij zich bij al zijn arbeid bewust op dezelfde basis als Calvijn en koos hij zijn uitgangspunt in datgene, wat de kracht der Reformatie had gevormd: het Woord der Schriften, de openbaring van God. R. H. Bremmer typeerde Bavinck eens als openbaringstheoloog²⁾. En Bavinck zelf schreef van Calvijn, dat deze zijn theologisch stelsel alleen uit de Schrift opbouwde. „Alle vreemde elementen bande hij, en positief heeft hij zijne theologie alleen op den grondslag der openbaring laten rusten”³⁾. Prof. Dr H. Bouwman kon dan ook bij Bavinck's overlijden in De Bazuin o.m. schrijven: „Want Bavinck wilde Schrifttheoloog zijn. Evenals Calvijn altoos uit de Schrift zijn gedachten verzamelde, zo ook putte Bavinck altijd uit de Schrift en liet zich door de Schrift leiden bij het systematiseren zijner gedachten”⁴⁾. De overeenstemming tussen Calvijn en Bavinck lag dus ten diepste verankerd in de gemeenschappelijke verbondenheid aan de Heilige Schrift.

Bewondering voor persoonlijkheid

Bavinck maakt allereerst belangrijke opmerkingen over de persoon en de schriftelijke nalatenschap van Calvijn.

Uit allerlei, ten dele terloopse uitlatingen spreekt diepe bewondering voor de geweldige persoonlijkheid van de Hervormer. Hij gewaagt van zijn „buitengewone scherpzinnigheid van verstand, en kracht van wil”⁵⁾; zijn „logische en systematische geest”⁶⁾; zijn „organiseerende en systematische geest”⁷⁾. Calvijn, zo schreef hij, was „begiftigd met een scherp, oordringend verstand, met een sterk en trouw geheugen, met een brandenden hartstocht, maar ook met een vasten, doortastenden wil”⁸⁾. Bavinck roemt zijn „denkkracht”⁹⁾, zijn „voorbeeldeloze toewijding”¹⁰⁾, zijn „machtigen geest”¹¹⁾. „Calvijn was zelf een karakter, belijnd en beslist, en hij heeft door zijne leer en zijn leven karakters gevormd”¹²⁾.

Gebreken

Al schat Bavinck Calvijn buitengewoon hoog, hij is niet blind voor het feit dat deze „bij het streven naar de verwezenlijking van zijn ideaal menigmaal de gebreken van zijn deugden aan den dag gelegd heeft”¹³⁾. Bavinck noemt de felheid, waarmee Calvijn zijn tegenstanders te lijf ging; zijn heftigheid en gestrengheid, waardoor hij mensen van zich verwijderde, die hij met zachtheid had kunnen winnen; zijn zucht „om heel het leven door wetten en reglementen te beheerschen”, die „al te weinig ruimte” overliet „voor de geestelijke werking van het woord en voor de vrijheid der conscientie”. De grens tussen kerk en staat was bij Calvijn onzuiver getrokken en onloochenbaar is, dat, in „weerwil van alle verontschuldigingen die kunnen worden aangevoerd”, de brandstapel van Servet zich „in de nagedachtenis van Calvijn en in de geschiedenis van het Calvinisme” „schrikkelijk” gewroken heeft¹⁴⁾. Bavinck wil niet ontkennen, dat bij Calvijn „op de negatieve deugden van zelfverloochening en kruisdragen, van lijdzaamheid en matigheid de nadruk valt”. Hij wil ook niet „een onbepaald lofredenaar heeten van het hervormingswerk, dat Calvijn in Genève ondernam en van de wijze waarop hij het uitvoerde”¹⁵⁾. Ook wil hij wel erkennen dat Calvijn in de opvatting van het Christelijk leven „wat al te negatief, te puritanistisch en te rigoristisch” is geweest, al voegt hij er onmiddellijk aan toe: „ascetisch, dualistisch was hij niet”¹⁶⁾. Bij de overweging van dit alles diene men te bedenken dat bij Calvijn persoonlijk „het gewoon-menschelijke zeer zeker teruggedrongen werd

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr. H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerf, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Persvereniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningmeester van de

Geref. Persvereniging:

Drs J. F. J. Lamet, Antilopelaan 2,
Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

door het diep besef zijner reformatische roeping”. En Bavinck laat dan deze merkwaardige uitspraak volgen: „Luthers individualiteit doet naast die van Calvijn eene zijde der christelijke persoonlijkheid uitkomen, welke weldadig aandoet en dankbaar kan worden gewaardeerd. Het Calvinisme beweert niet dat het zelf de eenige en dat het al de waarheid is”¹⁷⁾.

IJver voor de ere Gods

„Maar dit is zeker”, aldus rondt Bavinck zijn evenwichtige bespreking van Calvijn's persoon af, „bij dit alles heeft Calvijn nooit zichzelf gezocht”¹⁸⁾. „Daar zijn weinig menschen geweest, die, zoals Calvijn, bestendig doordrongen waren van de vreeze des Heeren en zoo volkomen hun gansche leven en denken en arbeiden aan zijn dienst hebben toegewijd. Hij werd verslonden door den ijver voor Gods huis”¹⁹⁾. Hij was „aangegrepen door brandenden ijver voor de eere Gods”, die zich uitte in dit „koninklijke woord” van hem: „een hond blaft wel als men zijn heer aanvalt, zou ik dan niet spreken als mijn Meester wordt aangerand?”²⁰⁾

De Institutie

Bavinck's respect voor de persoonlijkheid van Calvijn is evenredig aan de eerbied, welke hij koestert voor diens werken. Talloze malen verwijst hij in zijn geschriften naar de Institutie, de Commentaren en de Tractaten. Toen hij nog predikant in Franeker was, ging hij reeds bij Calvijn te rade²¹⁾. En dat de bestudering van Calvijn's oeuvre na de aanvaarding van het professoraat in Kampen met kracht werd voorgezet, wordt wel zeer duidelijk bewezen door de prachtige analyse van Calvijn's leer over het Avondmaal, die hij in 1887 in „De Vrije Kerk” publiceerde²²⁾. Men kan veilig aannemen dat Bavinck tot aan het einde van zijn leven zich met Calvijn heeft beziggehouden. In het boek „Bijbelsche en Religieuze Psychologie” dat een jaar voor Bavinck's dood, in 1920, het licht zag, is nog een tamelijk uitvoerige passage aan Calvijn gewijd²³⁾.

Voor onze kennis van de verhouding Calvijn-Bavinck is het van bijzonder belang, dat Bavinck zich over enkele onderdelen van Calvijn's schriftelijke nalatenschap expressis verbis heeft uitgesproken. Wat de Institutie betreft, de uitgave van dit boek noemt Bavinck „de eerste, groote reformatische daad van Calvijn, en tevens een evenement in de geschiedenis der kerk van Christus”²⁴⁾. „Het boek, dat hij uitgaf, was klein van omvang, en werd ook meermalen door hem aangevuld en uitgebreid. Maar zakelijk heeft hij er niets in veranderd. De grondgedachten der laatste uitgave zijn gelijk aan die der eerste; en wat hij in den aanvang geloofde, beleed hij ten einde toe. Natuurlijk steunde Calvijn bij de „Institutie” op het werk van zijne voorgangers, Luther, Melancton, Erasmus, Bucer, Zwingli, Farel; hij was in veel sterker mate een organiseerende, dan een scheppende geest. Maar hij heeft toch veel meer gedaan, dan

overnemen wat door zijne voorgangers gezegd was. Hij heeft de verstrooide bouwstenen verzameld en bijeengevoegd. De ideeën der Reformatie zijn door hem afgerond; leemten heeft hij aangevuld, eenzijdigheden vermeden, overdrijvingen besnoeid, met Fransche scherpzinnigheid en helderheid synthese in de belijdenis der waarheid gebracht²⁵⁾.

Wanneer Bavinck de inhoud van de Institutie kort samenvat, spreekt hij als zijn mening uit, dat „de overvloedige genade Gods in Christus het hart en de kern van Calvijns Institutie is. Voor hem was dit het wezen des Christendoms, dat God ons daarin zegt, hoe lief Hij ons heeft. De wil van God werd hem in alle dingen openbaar, tot in de ongerechtigheden der menschen toe. Maar in zijn kern en wezen is die wil toch zaligmakende genade, welke wereld en menschheid door de duisternis heenleidt, tot het licht en door den dood heen tot het eeuwige leven²⁶⁾. Vraagt men nu naar de relatie tussen Gods wil en het evangelie, dan geeft Bavinck Calvijns antwoord aldus weer, dat het Evangelie niet alleen — zoals ook in Gereformeerde kring dikwijls gedacht wordt — „de bekendmaking, maar ook de realisering van den Goddelijken heilswil” is²⁷⁾.

Inzake de vorm en opzet van de Institutie heeft Bavinck's oordeel een opmerkelijke verandering ondergaan. In 1881, toen hij nog predikant was in Franeker, zei hij, dat Calvijns „in zijne Institutie ons een methodisch ingericht, architectonisch en systematisch geheel” gaf²⁸⁾. Maar bijna dertig jaar later, in zijn fraaie rede over Calvijns ter gelegenheid van de vierhonderdste gedenkdag van diens geboorte (1909), drukt Bavinck zich veel voorzigtiger uit. In deze rede wordt gesteld dat de Institutie „geen wijsgeerig stelsel ontvouwt en ook zelfs op den naam van dogmatiek niet ten volle aanspraak kan maken, maar... vooral in hare eerste uitgave een korte uiteenzetting was van de leer des geloofs, en zich hield aan den eenvoud der Heilige Schrift²⁹⁾. Bavinck's inzicht in het geheel eigensoortige karakter van de Institutie, die blijkens Calvijns eigen woorden een inleiding tot de lectuur van Gods Woord bedoelde te zijn,³⁰⁾ is dus in de loop der jaren steeds meer verdiept.

Calvijns als exegeet

Naast de Institutie bezaten ook Calvijns commentaren voor Bavinck grote autoriteit. De exegeet Calvijns stond bij Bavinck in hoog aanzien, en als hij moeilijke dogmatische vragen behandelt, beroept hij zich meermalen op de exegete, die Calvijns van bepaalde teksten geeft.³¹⁾ In de volgende hooggestemde bewoordingen heeft Bavinck eens de lof van Calvijns Schriftuitlegging bezongen: „Door zijne degelijke kennis, zijne waarheidsliefde, zijn voor die dagen ongewonen historischen zin, zijne fijne opmerkingsgave, zijn onbevangen oordeel, zijne diepe godsvrucht werd CALVIJN in staat gesteld, een verklaring der Heilige Schrift te geven, van welke nog met vrucht gebruik te maken is. Het is CALVIJN bij zijne uitlegging om niets dan het zuivere, klare Woord Gods te doen. Van vergeestelijking is hij een vijand. Dwalende exegete, hoe liefkoosd ook en onder welken vromen schijn verborgen, leidt hij in het rechte spoor. Algemeen geijkte verklaringen geeft hij prijs, als de Schrift het hem gebiedt. Hij houdt zich aan den tekst en zoekt er niet meer in, dan erin ligt. Den zin en de gedachte Gods in zijn Woord spoort hij op; die laat hij spreken, of ze menschen behagen of niet. Hij weet dien zin naar gezonde regelen uit de woorden, uit het verband, uit de vergelijking der Schrift zelve te vinden. Hij past de gevonden gedachte toe op zijn tijd, weet er leering uit te trekken voor het leven. De Schrift is hem geen handboek der wetenschap, maar toch een licht op elk pad, eene lamp voor ieders voet, nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de rechtvaardigheid is, opdat de mensch Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust. En hij weet eindelijk deze verklaring der Schrift voor te dragen in een helderen, levendigen stijl die nooit droog is en menigmaal tintelt van vernuft³²⁾.

Waardering van Zwingli

Om de typische aard van Calvijns reformatie scherp in het vizier te krijgen, vergelijkt Bavinck Calvijns zorgvuldig met Luther en Zwingli.

Bijzonder belangwekkend is het nu na te gaan hoe Bavinck de verschillen tussen de drie grote Hervormers omschrijft. Immers, toen Bavinck aan het begin van zijn theologische loopbaan stond, was er weinig aanleiding te vermoeden, dat zijn voorkeur spoedig zo beslist naar Calvijns zou uitgaan. In zijn proefschrift over de Ethiek van Ulrich Zwingli legde hij althans een opvallende onpartijdigheid aan de dag. Natuurlijk gaat hij aan de zwakheden van Zwingli's theologie niet stilzwijgend voorbij³³⁾ en erkent hij volmondig dat Calvijns op bepaalde punten van zuiverder inzicht heeft blijk gegeven³⁴⁾. Meermalen worden echter de uiteenlopende opvattingen van Zwingli en Calvijns zonder commentaar tegenover elkaar gesteld, zodat slechts vaag of in het geheel niet doorschemert, aan wiens zijde Bavinck zich schaart³⁵⁾. Zelfs slaat bij Bavinck in sommige opzichten de schaal beslist ten gunste van Zwingli door³⁶⁾. Karakteristiek is vooral het slot van de dissertatie, die de volgende uitspraak bevat: „Geen der Hervormers is onzen tijd zoo na verwant als Ulrich Zwingli. De humane toon, de vermindering van al die onkiesche beelden, waarin de eeuw der Reformatie smaak en welgevallen vond, het gemis van scholastische redeneeringen, de eerbiediging van anderer overtuiging, de ruime, verziende blik, de historische zin, bovenal de ethische beschouwing zijn zoovele trekken, die van onmiskenbare verwantschap met onzen tijd getuigen³⁷⁾.

Terecht merkt Hepp op: „En zóó objectief wordt dit alles door Bavinck weergegeven, dat, wie hem niet uit zijn latere geschriften kent, moeilijk zou kunnen beslissen, of zijn sympathieën in deze aan den kant van Zwingli of van Calvijns staan³⁸⁾. Niet minder juist is evenwel een andere constatering van Hepp: „Opmerkelijk is tevens, dat hij in zijn andere geschriften het nergens meer zoo sterk voor Zwingli opneemt. Daarin staat Calvijns voor hem in alle opzichten bovenaan³⁹⁾. Bavinck zou echter aan zijn eigen natuur ontrouw zijn, indien hij niet zorgvuldig reukenschap aflegde van de motieven, die hem zo beslist voor Calvijns partij deden kiezen. Hij beijvert zich persoon en arbeid van de Reformatoren van Zurich, Wittenberg en Genève zo nauwkeurig mogelijk te ontlinden en in beeld te brengen, en met stipte eerlijkheid weegt hij elks voor- en nadelen tegen elkaar af.

Verskillende achtergrond

Met nadruk stelt Bavinck voorop, dat de genoemde drie Hervormers hierin overeenkwamen dat zij allen „heel het gebied des natuurlijke levens” trachtten te bevrijden „van den druk en de heerschappij der kerk”. Zij hebben „het natuurlijke in zijne rechten weer ontdekt en hersteld, en van het Roomsche brandmerk van 't profane en ongewijde gezuiverd. Het natuurlijke is niet iets van mindere waardij en lagere orde...⁴⁰⁾ „De negatieve, ascetische verhouding, waarin de vrome dusver tot de wereld gestaan had, keerde de Reformatie in eene positieve om; zij wendde het aangezicht van den Christen naar de natuur en cultuur heen en wees hem daar zijn werkkring aan. Elk eerlijk beroep was eene roeping Gods en een dienst der gemeenschap⁴¹⁾. Maar bij de uitwerking van de gemeenschappelijke grondgedachten gingen de wegen uiteen.

Dit hing ten nauwste samen met de omstandigheid, dat elk der Hervormers een eigen ontwikkelingsgang achter zich had. Bij allen droeg de bekering het karakter van „eene godsdienstig-zedelijke zielservaring”. „Maar in de gelijkheid is er toch onderscheid. Bij Luther bestond zij vooral in een overgang van diep schuldgevoel tot het blij besef van Gods vergevende genade in Christus; Zwingli doorleefde haar als eene bevrijding uit wettische gebondenheid tot de heerlijke vreugde van het kindschap Gods; Calvijns ondervond ze inzonderheid als eene verlossing uit de dwaling tot de waarheid, uit de twijfel tot de zekerheid⁴²⁾.

Luther

Luther beschouwde, mede ten gevolge van zijn persoonlijke bekeringsweg, de wet meer als negatieve, veroordelende instantie dan als een positieve norm, gelijk Zwingli en Calvijns. De rechtvaardiging van de zondaar voor God stond zozeer in het middelpunt van zijn belangstelling, dat de heiliging van het volle,

brede mensenleven weinig aandacht ontving. „Luther beperkte het werk van Christus dikwerf zoo tot het religieus-ethische terrein, dat het natuurlijke los daarnaast kwam te staan⁴³⁾. „Het Roomsche dualisme is hier nog niet volkomen overwonnen, al is de tegenstelling van natuurlijk en bovennatuurlijk ook in ethischen zin gewijzigd⁴⁴⁾. Deze visie bepaalde ook de practische vormgeving der Lutherse reformatie. „De Duitsche Hervormer stelde er zich allengs mede tevreden, dat de zuivere bediening van woord en sacrament in de kerk was hersteld, en liet regeering en tucht en barmhartigheid aan staat en maatschappij over⁴⁵⁾. Het Lutheranisme „voelde weinig drang, om de reformatie in kerk en staat door te zetten, en liet alle regeling van uitwendige zaken aan de overheid over⁴⁶⁾.

Manco van Zwingli

Zwingli ging in zijn reformatische activiteit ongetwijfeld veel radicaler te werk dan Calvijns. Bavinck laat niet na op de overeenkomst van Zwingli en Calvijns te wijzen en noemt soms beide in één adem tegenover Luther⁴⁷⁾. Ook Zwingli had zich de vernieuwing van het gehele leven door het evangelie ten doel gesteld, en door zijn daden toonde hij hoezeer het hem met dit streven ernst was⁴⁸⁾.

Opmerkelijk is echter, dat na zijn promotie in 1880 Bavinck's ogen hoe langer hoe meer zijn opengestaan voor de schaduwzijden van Zwingli's theologie. Reeds in 1884 blijkt dat in vergelijking met 1880 Bavinck's waardering voor Zwingli in dezelfde mate is afgenomen, als die voor Calvijns is gegroeid. „Terwijl voor Zwingli de historische Vermittelungen” altijd min of meer wegvielen, de openbaring zich ver over hare grenzen uitstreekte⁴⁹⁾, de Schrift, de historische Christus, zijne menschelijke natuur, de Kerk, het ambt, de Sacramenten niet op de juiste waarde worden geschat, heeft Calvijns die gehandhaafd en ten volle gewaardeerd. Dit laat zich zoo uitdrukken, dat Calvijns veel dieper dan Zwingli de ontzachelijke tegenstelling gevoeld heeft van Gods heiligheid en 's menschen onheiligheid en daarom het Middelaarschap van Christus ook veel dieper en ernstiger opgevat heeft. In zoverre staat Calvijns ook meer op de zijde van Luther; er was in Zwingli iets, dat een anderen geest ademde, en dat Luther noch Calvijns bevredigen kon⁵⁰⁾.

In het licht van andere uitspraken van Bavinck is dit citaat bijzonder treffend. Bavinck ziet blijkbaar niet alleen een scheidlijn lopen, die Luther van Calvijns en Zwingli scheidt, maar bespeurt ook een grens, waarbij Luther met Calvijns aan de ene zijde, Zwingli daarentegen aan de andere zijde staat. Hoezeer Bavinck ook Zwingli bleef hoogachten, hij ging hoe langer hoe duidelijker diens manco beseffen: de religieuze diepgang van Luther en Calvijns kon de zo sterk door het humanisme beïnvloede Zwingli niet evenaren. Voorts voert Bavinck o.m. als bezwaar tegen Zwingli aan dat „het Middeleeuwsch dualisme van vleesch en geest, van humana en divina justitia (menschelijke en goddelijke gerechtigheid) nimmer geheel te boven kwam⁵¹⁾.

Calvijns spant de kroon

Het is Calvijns, die bij Bavinck onbetwist de kroon spant. Hij heeft „de diepte der reformatie van Luther met de breedte van die bij Zwingli verenigd⁵²⁾, en „hen beiden in eene hoogere eenheid verbonden⁵³⁾. Hij overwon „zowel de tegenstelling van Luther tusschen het geestelijke en wereldlijke als die van Zwingli tusschen vleesch en geest⁵⁴⁾. In de theologie van Calvijns „is de verhouding van natuur en genade veel juist en dieper opgevat, dan in die van Luther en Zwingli⁵⁵⁾. „Calvijns heeft de werking der zonde breder dan Luther, dieper dan Zwingli nagespeurd. Maar daarom is de genade Gods bij Luther ook beperkter, bij Zwingli armer dan bij Calvijns. Hier in den machtigen geest van den Franschen Hervormer, is de herschepping niet een stelsel, dat de schepping aanvult als bij Rome, niet eene godsdienstige hervorming, die de schepping intact laat als bij Luther, veel minder eene nieuwe schepping als bij de Wederdoopers, maar eene blijde boodschap van vernieuwing aan alle creaturen⁵⁶⁾. Op God als einddoel van het zedelijk handelen gericht, krijgt bij Calvijns „alles zijn bepaalde plaats, het

gebed en het gebod, de godsdienst en de zedelijkheid, het aardsche en het hemelsche beroep, de natuur en de cultuur; alle schepsel heeft zijne relatieve zelfstandigheid en alle saam zijn ze ondergeschikt en bevorderlijk aan de glorie van Hem, uit wien en door wien alle dingen zijn" 57). „Geen terrein des levens is van de herschepping uitgesloten. Niets is onverzoenbaar en onverlosbaar in zich zelve. Aan geen schepsel Gods behoort gewaant" 58).

Universele Reformatie

Juist omdat Calvijn het verband tussen natuur en genade handhaaft en in de universele macht niet alleen van de zonde, maar bovenal van de genade geloof, verkrijgt zijn reformatie een schier onbegrensde werkingssfeer. Het was Calvijn, „die tot den wortel doordrong en van daar uit alles vernieuwde" 59). Calvijn, „die na Luther kwam en daarom aan Luther zich spiegelen kon" 60), „begreep en bracht het in praktijk, dat het koninkrijk Gods een zuurdeesem was, die al de maten meels geheel doorzuren moest; een mostaardzaad, dat opwassend tot een boom werd, alzoo dat de vogelen des hemels komen en nestelen in zijne takken. Calvijn zag in het Christendom niet bloot een beginsel van nieuw geestelijk leven, maar ook een element, het voornaamste element van cultuur; het evangelie was voor hem eene blijde boodschap aan alle creaturen, ook aan gezin, maatschappij, staat, wetenschap en kunst" 61). De rechtvaardiging kwam bij Calvijn niet, zoals bij Luther het geval dreigde te worden, „op zichzelf te staan, maar reikte eenerzijds aan de verkiezing en anderzijds aan de heiligmaking de hand. Het geloof is bij hem niet bloot eene hand, die ontvangt, maar die ook handelt; eene vaste onomstootelijke zekerheid, die actief optreedt en tot daden drijft; het beginsel van een nieuw leven, dat in vroomheid jegens God, in matigheid jegens zichzelf en in gerechtigheid jegens de naaste zich openbaart. Vandaar dat CALVIJN zich met eene godsdienstige reformatie en met een herstel van de zuivere prediking des Evangelies niet tevreden kon stellen; zijn blik reikte verder en drong dieper door. Minder Middeleeuwsch dan LUTHER, voelde hij ook het gewicht der sociale en politieke belangen. Alles moest weer naar Gods wet geregeld en op zijne eer gericht worden" 62). Dit gold niet alleen van de kerk, maar ook van de staat en heel het huiselijk, burgerlijk en maatschappelijk leven 63).

Reeds bleek dat Bavinck een open oog had voor het praktisch-religieus aspect van Calvijn's Reformatie. In enkele rake formuleringen brengt hij tot uitdrukking hoe de Reformatie van Genève zich met name op het ethische vlak gunstig van andere geestelijke stromingen onderscheidt. „Het ascetisme hoort principieel op Roomschen bodem thuis, het piëtisme kan zich op Luther beroepen, maar het puritanisme is een geesteskind van Calvijn" 64). „Mijding is het woord der Anabaptisten; ascese dat der Roomschen; vernieuwing en heiliging dat van den Protestantischen, bepaaldelijk van den Gereformeerden Christen" 65).

Waarachtige catholiciteit

Bavinck is kennelijk zeer geboeid door de brede visie die aan Calvijn's reformatische denkbeelden en activiteiten ten grondslag liggen. Scherp verzet hij zich dan ook tegen de gedachte dat Calvijn's Reformatie zou uitlopen op een versmalling van het oorspronkelijke Christendom, een aantasting van de catholiciteit der kerk. „Gereformeerd toch" — zo zegt hij — „is niets anders dan het Christelijke zelf, gelijk het uit de verbastering in de historie der zestiende eeuw weer zuiver is te voorschijn getreden. En daarom was het Gereformeerd beginsel even katholiek als het Christendom zelf" 66). En elders roept hij uit: „Hier komt het Evangelie tot zijn volle recht, tot waarachtige catholiciteit" 67).

Omdat de Reformatie teruggrijpt naar het oorspronkelijk Christendom, ligt er een diepe kloof tussen haar en de Revolutie. Het van Roomse en liberale zijde vernomen verwijt 68), dat 1789 in feite de consequentie is van 1517, vindt in Bavinck's betogen krachtige bestrijding. Want terwijl de Revolutie met de geschiedenis breekt, is respect voor het historisch geworden een der typerende trekken van de Reformatie. „De Reformatie effaceerde de christelijke eeuwen niet; ze haalde geen streep door de gansche kerk- en dogmen-

historie; maar met de Schrift in de hand, als regel van leer en leven, trachtte zij in de historie tusschen ware en valsche ontwikkeling onderscheid te maken, het kwade te verwerpen en het goede te behouden" 69).

Calvijn contra Rousseau

Nergens heeft Bavinck het verschil tussen Reformatie en Revolutie zo scherp in het licht gesteld als in die bijna klassiek klinkende passage, waarin hij Calvijn contrasteert met de voorbereider der Franse Revolutie: Rousseau, burger van Genève, net als hij. We geven dit schone fragment, dat ons tegelijk Bavinck's beeldend taalvermogen ten volle doet kennen, hier in zijn geheel weer. „Calvijn, de klassiek gevormde humanist, de voorname in verschijning en manieren, de man van het klare verstand en den sterken wil, tegenover Rousseau, den onrustigen zwerveling, den man van het golvend sentiment, zonder logica, in zijn denken, zonder stuur in zijn leven, den dreamer en den zweeper, den eersten grooten romanticus der achttiende eeuw! Beiden hebben eene verandering in hun leven ondergaan, maar bij Calvijn bestond ze in een terugkeer van de dwalingen der Roomse Kerk tot de waarheid en de vrijheid des Evangelies van Christus, bij Rousseau was ze niet meer dan een breken met alle cultuur en een terugkeer tot de instinctieve natuur. Calvijn had bij het licht der Schrift de menselijke natuur leeren kennen als schuldig en onrein, maar Rousseau leerde, dat de natuur op zichzelf, vóór alle cultuur, goed was en schoon, zonder eenig bederf. Calvijn zocht de oorzaak van alle ellende in de zonde, eene persoonlijke daad, bestaande in ongehoorzaamheid aan de goddelijke wet; Rousseau wierp alle schuld op de maatschappij en de beschaving, en werd tot tranen toe geroerd als hij dacht hoe goed hij was; nooit had er een mensch zoo goed en medelijdend als hij op aarde geleefd! Calvijn verwachtte niets van de natuur, maar alles alleen van Gods genade in Christus; Rousseau had aan genade geen behoefte, en stelde alle heil in terugkeer tot de natuur. Calvijn in één woord wierp den mensch en alle schepsel diep in het stof terneer voor de overweldigende majesteit Gods, Rousseau verhief den mensch ten troon, zichzelf in de eerste plaats, ten koste van Gods recht en heiligheid" 70).

„Kerkvader"

Zo heeft Bavinck Calvijn geëerd als Belijder van het Evangelie, als Reformator der kerk. Hij toch „heeft den stroom der Reformatie voor verzanding bewaard, en haar leven wijd en breed doen uitvloeien in de geschiedenis der menscheit van den nieuweren tijd" 71). Calvijn kan inderdaad met recht een „Kerkvader" 72) worden genoemd, wijl zijn heilzame invloed niet beperkt bleef tot tijdgenoten, maar in de volgende eeuwen met onverminderde kracht heeft doorgewerkt.

Bavinck zelf heeft in sterke mate ervaren, dat het ten ene male onmogelijk is tegenover deze grote figuur in de historie der kerk een neutrale houding aan te nemen. Men moet, zo verklaarde hij, ten aanzien van hem kleur bekennen. „Calvijn boezemt ons eerbied in en ontzag; wij voelen het terstond, wij staan ver beneden hem, en één van beide: hij trekt ons aan en dan beheerscht hij ons en wij worden geheel en al door hem gevormd; of hij stoot ons af en dan staan wij ook lijnrecht tegenover hem" 73). Tallozen hebben zich van Calvijn afgewend, omdat ze aan zijn boodschap aanstoot namen. Maar tegenover hen staan de velen, die hem dankbaar aanvaardden als Voorganger, omdat zij in zijn prediking de stem van het evangelie horen doorklinken. „Calvijn (is) geworden de vader van vele volken. Zijn zaad is geweest als de sterren des hemels en als het zand aan den oever der zee in menigte" 74). Dank zij de grondleggende betekenis van zijn werk, heeft Calvijn „Kerken kunnen stichten, die nog bestaan" 75) en in dit jaar gedenken, dat hij voor vierhonderd vijftig jaar te Noyon werd geboren en dat vier eeuwen geleden zijn Institutie in haar definitieve vorm het licht zag.

Deze herdenking zal voor die kerken echter alleen dan geestelijke winst kunnen opleveren, indien zij beseffen dat zij — en in deze woorden van Bavinck wordt de opdracht voor de toekomst wel zeer indringend onder woorden gebracht — „altijd tot hem zullen moeten terugkeeren, om te blijven bestaan" 76).

J. Veenhof.

Indien in de tekst of in de noten niet anders werd vermeld, is de auteur van de vermelde geschriften H. Bavinck.

1) W. Geesink schreef: „Als Theoloog, dogmaticus van professie, is de Gereformeerde theologie voor hem identisch met die van Calvijn, en te Amsterdam heeft hij voorgezet, wat hij te Kampen reeds was begonnen. Door weer terug te gaan op Calvijn en rekening te houden, doch niet zonder kritiek en reserve, met de ontwikkeling der nieuwe Wetenschap, heeft hij de Gereformeerde Theologie mee hebben bevrijden van de verstarring, die omstreeks 1750 over haar gekomen was". Geciteerd door Dr G. E. Meuleman in de Christelijke Encyclopedie, 2e druk, deel I, Kampen 1956, s.v. Bavinck, p. 488. Vgl. voorts A. B. W. M. Kok, Dr Herman Bavinck, Amsterdam, 1945, p. 47 en 48. Vgl. de uitspraak van Fr. S. Rombouts, Prof. Dr H. Bavinck, Gids bij de Studie van zijn Pedagogische Werken, 's Hertogenbosch-Antwerpen, 1922, p. 9: „Want al komt Bavinck als overtuigd Gereformeerde nog al vaak in konflikt met onze katholieke leer en speelt hij herhaaldelijk Calvijn uit tegen Rome..." De invloed van Augustinus en Thomas op Bavinck's wijsgerige denkbeelden wordt beschreven door S. P. van der Walt, Die Wijsbegeerte van Dr Herman Bavinck, Potchefstroom, 1953, p. 30—34. De dissertatie van E. P. Heideman — The relation of revelation and reason in E. Brunner and H. Bavinck, Assen, 1959 verscheen nadat dit artikel was geschreven.

2) in: „De Reformatie", 30e jrg., no. 8, 20 Nov. 1954, p. 58 en 30e jrg., no. 9, 27 Nov. 1954, p. 65.

3) De Vrije Kerk, 10e jrg., Leiden, 1884, p. 27.

4) Geciteerd bij J. Geelhoed, Herman Bavinck, Goes, 1958, p. 57.

5) Kennis en Leven, Kampen, 1922, p. 167.

6) De Algemeene Genade, Kampen, 1894, p. 27.

7) Gereformeerde Dogmatiek, 4e druk, deel I, Kampen, 1928, p. 152.

8) Johannes Calvijn, 1909, p. 20.

9) De Ethiek van Ulrich Zwingli, Kampen, 1880, p. 6; De Vrije Kerk, 10e jaargang, Leiden, 1884, p. 29.

10) Johannes Calvijn, p. 25.

11) De Katholiciteit van Christendom en Kerk, Kampen, 1888, p. 32.

12) Johannes Calvijn, p. 30. Vgl. de uitspraak: „Hij was eene wilsnatuur, een man der kracht en der daad, een beheerscher der geesten". Johannes Calvijn, p. 20.

13) Johannes Calvijn, p. 24.

14) idem, p. 24. Vgl. Bavinck's Algemeene Inleiding in: De Kerkhervorming, uitgave van het Gereformeerd Tractaatgenootschap „Filippus", 1917, p. 7.

15) Katholiciteit, p. 31 en 32. Vgl. De Ethiek van Ulrich Zwingli, p. 146.

16) Gereformeerde Dogmatiek, 4e druk, deel IV, 1930, p. 251. Vgl. Johannes Calvijn, p. 19.

17) De Algemeene Genade, p. 6.

18) Johannes Calvijn, p. 24.

19) idem, p. 25.

20) De Welsprekendheid, derde druk, Kampen, 1909, p. 24.

21) Vgl. de Calvijn-citaten in een lezing van 1881 over „Het rijk Gods, het hoogste goed", Kennis en Leven, p. 43 en 44 (oorspronkelijk gepubliceerd in De Vrije Kerk, 7e jaarg., 1881).

22) Kennis en Leven, p. 165—183.

23) Bijbelse en Religieuze Psychologie, Kampen, 1920, p. 203 en 204.

24) Johannes Calvijn, p. 13.

25) idem, p. 13 en 14. „Zijne theologie stond reeds bij de eerste uitgave zijner Institutie in 1536 vast. Er is uitbreiding, ontwikkeling, maar geen verandering". — Gereformeerde Dogmatiek, deel I, p. 152.

26) Verzamelde Opstellen, Kampen, 1921, p. 164. Vgl. Johannes Calvijn, p. 14.

27) Johannes Calvijn, p. 15.

28) Kennis en Leven, p. 61.

29) Johannes Calvijn, p. 14.

30) Vgl. de Institutie, vertaling A. Sizoo, 1e druk, Delft, 1931, p. VIII.

31) Vgl. bijv. Roeping en Wedergeboorte, Kampen, 1903, p. 152—156.

32) Voorrede in Genesis, uitlegging van Johannes Calvijn, vertaald door S. O. Los, I, Middeburg, 1900, p. IV.

33) De Ethiek van Ulrich Zwingli, Kampen, 1880, o.m. p. 13, 14, 16, 25, 26, 35, 36, 55, 96-100, 115, 116.

34) vgl. a.w., p. 18, 35.

35) a.w., p. 25, 26, 29, 30, 96, 97, 113.

36) a.w., p. 22, 51, 122.

37) a.w., p. 179.

38) V. Hepp, Dr Herman Bavinck, Amsterdam, 1921, p. 77.

39) Hepp, a.w., p. 80.

40) De Katholiciteit enz., p. 29. Vgl. Gereformeerde Dogmatiek, 4e druk, deel IV, Kampen, 1930, p. 390.

41) Het Christendom, in de serie: Groote Godsdiensten, no II, 2e druk, Baarn, z.j., p. 45. Vgl. Bavinck's Algemeene Inleiding in: De Kerkhervorming, p. 31 en 32.

42) Johannes Calvijn, Kampen, 1909, p. 10 en

11. Vgl. voor de ontwikkelingsgang van Luther, Gereformeerde Dogmatiek, 4e druk, deel III, Kampen, 1929, p. 513 v.; deel IV, p. 171 v.; vooral Het Christendom, p. 38 v.; voor die van Zwingli o.m. De Ethiek van Ulrich Zwingli, p. 50, 68, 69; voorts De Vrije Kerk, 9e jaarg., Leiden, 1883, p. 537 en 538. Voor de bekering van Calvijn zie men naast Johannes Calvijn, p. 9 en 10, Gereformeerde Dogmatiek, deel III, p. 522. Een contrastering van Luther en Zwingli in Kennis en Leven, p. 165.

⁴³⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel IV, p. 391. Vgl. De Katholiciteit enz., p. 31: „De herschepping blijft naast de schepping staan”.

⁴⁴⁾ De Algemeene Genade, Kampen, 1894, p. 26 en 27.

⁴⁵⁾ Evangelisatie, in de Reeks: Christendom en Maatschappij, onder redactie van Mr P. A. Diepenhorst, serie 5, nummer 9, Utrecht, 1913, p. 30.

⁴⁶⁾ De Hervorming en ons Nationale Leven, in: Ter Herdenking der Hervorming 1517-1917, twee redevoeringen van Dr H. Bavinck en Dr H. H. Kuyper, Kampen, 1917, p. 9.

⁴⁷⁾ Vgl. bijv. De Hervorming en ons Nationale Leven, p. 10, Het Christendom, p. 47, Magnalia Dei, tweede druk, Kampen, 1931, p. 111.

⁴⁸⁾ Vgl. vooral Bavinck's artikel over Zwingli in De Vrije Kerk, 9e jaarg., Leiden, 1883, p. 535 v. en 10e jaarg., 1884, p. 8 v.

⁴⁹⁾ Deze opmerking vindt haar toelichting in de volgende zinsnede: „Anderzijds kon hij (Calvijn) ook niet met Zwingli medegaan, die de gratia specialis (de bijzondere genade) uitbreidde tot over de grenzen van het historisch Christendom en ze werken liet ook in de wereld der heidenen”. — De Algemeene Genade, p. 27. Vgl. De Ethiek van Ulrich Zwingli, p. 25 v.

⁵⁰⁾ De Vrije Kerk, 10e jaarg., Leiden, 1884, p. 27 en 28.

⁵¹⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel IV, p. 391.

⁵²⁾ Kennis en Leven, p. 167. Cursivering van Bavinck.

⁵³⁾ Johannes Calvijn, p. 5.

⁵⁴⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel I, p. 152.

⁵⁵⁾ De Algemeene Genade, p. 6.

⁵⁶⁾ De Katholiciteit enz., p. 32. Vgl. Hepp, a.w., p. 217.

⁵⁷⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel IV, p. 251.

⁵⁸⁾ Bede en Rede, door P. Biesterveld en Dr H. Bavinck, Kampen, 1898, p. 40.

⁵⁹⁾ Bede en Rede, p. 40.

⁶⁰⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel IV, p. 417.

⁶¹⁾ Evangelisatie, p. 30.

⁶²⁾ Het Christendom, p. 48. „Terwijl Luther, zoo heeft men niet ten onrechte gezegd, met zijn ééne been in het verleden en met het andere in het heden stond, heeft Calvijn zijn ééne voet in het heden en den anderen in de toekomst geplaatst.” — Johannes Calvijn, p. 30.

⁶³⁾ Het Christendom, p. 48 en 49.

⁶⁴⁾ Het Christendom, p. 49.

⁶⁵⁾ Gereformeerde Dogmatiek, deel IV, p. 417.

⁶⁶⁾ Bede en Rede, p. 40.

⁶⁷⁾ De Katholiciteit enz., p. 32.

⁶⁸⁾ Vgl. Wijsbegeerte der Openbaring, Kampen, 1908, p. 3.

⁶⁹⁾ Algemeene Inleiding in: De Kerkhervorming, p. 7.

⁷⁰⁾ Verzamelde Opstellen, p. 162. Vgl. voor de tegenstelling van Calvijn en Rousseau, Wijsbegeerte der Openbaring, p. 4.

⁷¹⁾ Johannes Calvijn, p. 6.

⁷²⁾ Zo Bavinck, vgl. zijn Voorrede in: Genesis, uitlegging van Johannes Calvijn, vertaald door S. O. Los, I, Middelburg, 1900, p. III.

⁷³⁾ De Vrije Kerk, 10e jaarg., 1884, p. 28.

⁷⁴⁾ Bede en Rede, p. 40.

⁷⁵⁾ De Vrije Kerk, t.a.p.

⁷⁶⁾ idem.

is Calvijns theologie een hoge leerschool van vast, aan zichzelf getrouw en betrouwbaar denken. Men lere van hem in alle geval, wat in de theologie tucht en discipline behoorde te zijn!

De schaduwzijde van dit voordeel bestaat hierin dat Calvijns theologie voor wat haar inhoud betreft over de hele linie gekarakteriseerd en bedreigd is door één en dezelfde fout, die haar reeds in haar opzet aankleeft. De fout van zijn geheel enige voorstelling van een verborgen wezen Gods, waarin Hij uitgerekend anders niet zijn zou dan absoluut soevereine (voor)beschikkende macht. Deze voorstelling heeft Calvijn niet in de heilige Schrift gevonden, maar ergens anders vandaan in haar ingebracht. Ze heeft effect gehad in zijn bekende leer van de zich slechts uitgerekend als feit vertonende, en als zodanig te aanvaarden, voorbeschikking van sommigen tot zaligheid en van anderen tot verdoemenis. En juist deze leer is — zeker niet de wortel, maar dan toch de donkere achtergrond van alle antwoorden, die Calvijn op alle theologische vragen gegeven heeft. Wat met het oog dáárop bij hem te leren is, is de waarschuwing dat men een man moet zijn, hem daarin niet navolgen en zijn vóór-oordeel (en soortgelijke vooroordelen! vandaag wellicht over het wezen van de mens!) niet die rol in de theologie moet laten spelen, welke Calvijns Godsbegrip in zijn theologie spelen mocht.

Nu dit gezegd is, mag en moet men zich echter dankbaar en blij verwonderen over het vele dat in Calvijns theologie — ondanks dat storende, daar niet passende element — als zuivere werkaatsing van de bijbelse waarheid aan het licht is gebracht. Hij heeft het verstaan, voorzover hij waarlijk naar de heilige Schrift luisterde, met een kracht als in de geschiedenis der theologie slechts aan weinigen geschonken werd, de elementen der christelijke kennis, zonder ze van hun bijzondere trekken te ontdoen, in hun totaliteit te zien. Bijvoorbeeld het Woord en de Geest Gods in de eenheid van de Openbaring gevende macht van zijn barmhartigheid: niet voor niets was het Calvijn, aan wie niet slechts de gereformeerde, maar ook de lutherse en de roomse dogmatiek de herontdekking van het profetische ambt van Jezus Christus te danken heeft! Bijvoorbeeld het verschil in het spreken en handelen van God in de „bedeling” van het oude en het Nieuwe Testament in de „wezenlijke” eenheid van het door Hem opgerichte verbond der genade. Bijvoorbeeld het eigen karakter en het bij-elkaar-horen van rechtvaardigmaking en heiligmaking, zekerheid van de vergeving-der-zonden en opstanding tot de nieuwe gehoorzaamheid in één en dezelfde christelijke vrijheid. Niet op alle belangrijke punten zijn Calvijns analyses en syntheses even goed geslaagd: b.v. beslist minder goed in zijn leer van de sacramenten, waarin hij weliswaar, gerekend de stand van zaken in exegese en problematiek van de 16e eeuw, een woord gevonden heeft dat de theologie verder bracht, maar het raam, waarbinnen de discussies zich bewogen, evenmin als Luther en Zwingli en diegenen die na hen kwamen, doorbroken heeft. En op geen van die belangrijke punten heeft Calvijn — aan welk theoloog zou dat gegeven zijn? — voortgebracht wat volledig en niet te overtreffen is. Dat verandert echter niets aan het feit, dat men als theoloog bij hem als bij weinig anderen leren kan, tussen de even gevaarlijke klippen van een monistisch en een dualistisch denken de weg naar het open water te zoeken. Het open water, waarop hij in zijn ontleding en samenvattingen aanhield (terwijl hij reeds van dat open water kwam!) was de kennis van Jezus Christus. Zij is het, die bij hem in dezelfde mate zichtbaar wordt, als hij zich door de Heilige Schrift genoopt zag, zijn Godsbegrip en zijn daarin gefundeerde leer van de voorbeschikking — indien al niet onzichtbaar, dan toch minder zichtbaar te maken. Men lere bij hem — nog vrijer en consequenter dan hij het zelf gedaan heeft — van dit uitgangspunt naar dit doel uit te zien en op dit doel af te gaan!

Calvijn was niet „slechts theoloog”. Hij was het in de noodzakelijke ontplooiing van het geloof, waartoe hij zich persoonlijk geroepen wist. Hij was het echter vóór alles en voor zijn leven beslissend in zijn verantwoordelijkheid in dienst van de kerk en de met de kerk verbonden stad-staat, welke dienst voor hem in zijn gehele omvang met

GEBED DAT CALVIJN GEWOONLIJK BAD VOOR DE PREDIKING

Wij zullen onze goede God en Vader aanroepen, Hem smekende, dat het Hem behage zijn aangezicht af te wenden van zovele gebreken en zonden, waardoor wij niet ophouden Zijn toorn jegens ons te tarten, en naardien wij te onwaardig zijn om voor zijn Majesteit te verschijnen, dat het Hem behage ons te aanschouwen in het aangezicht van zijn geliefde Zoon onze Heer Jezus Christus, aannemend de verdienste van zijn dood en lijden als betaling voor al onze zonden, opdat wij in dien weg Hem welbehaaglijk zijn; en dat Hij ons wille verlichten door zijn Heilige Geest tot het rechte verstaan van zijn Woord, en ons de genade bewijzen, dat wij het aannemen in vreze en ootmoed, opdat wij daardoor onderwezen worden om vertrouwen op Hem te stellen, Hem te dienen en te eren om zijn heilige Naam in heel ons leven te verheerlijken, Hem de liefde en de gehoorzaamheid gevende, welke getrouwe dienstknechten aan hun meesters en kinderen aan hun vaders verschuldigd zijn, aangezien het Hem behaagd heeft ons te roepen tot het getal zijner dienstknechten en kinderen.

En we willen Hem bidden, gelijk onze goede Meester ons heeft leren bidden, zeggende: Onze Vader enz.

de dienst van God en de dienst aan de medemens rechtstreeks één was. Hij was echter als christen, man van de kerk en politicus, ook geheel en al theoloog. Het is zinloos te vragen, wat in zijn bestaan van deze vier diensten de voorrang had. Maar het is zeker, dat zowel zijn christen-zijn als ook zijn kerkelijk en evenzeer zijn politiek gedrag door hetzelfde licht, maar ook door dezelfde schaduw gekenmerkt zijn — dezelfde grootheid, maar ook dezelfde begrenstheid/zichtbaar maken — die ook karakteristiek zijn voor zijn theologie

Uit dit knappe stuk leert men veel over Calvijn en héél veel over... Karl Barth.

C. V.

BOEKAANKONDIGING

Dezer dagen is verschenen: **Korte Verhandeling over het Heilig Avondmaal van onzen Here Jezus Christus door Johannes Calvijn.** De vertaling ervan is van de hand van Mej. A. J. Dam, die haar moeilijke taak voortreffelijk heeft verricht. Deze Korte Verhandeling is een van de schoonste geschriften van Calvijn. Hij geeft daarin een glasheldere uiteenzetting van de leer van het Heilig Avondmaal. Achtereenvolgens bespreekt hij: de instelling, het nut, het recht gebruik van het Avondmaal; dwalingen en bijgelovigheden daaromtrent, en „het tegenwoordige geschil” daarover. Met grote zorgvuldigheid en mildheid bespreekt hij in de laatste paragraaf het verschil tussen de beschouwingen van Zwingli, Luther en de zijnen. Calvijn schreef dit boekje om zo mogelijk een overeenstemming tot stand te brengen tussen de verschillende groepen der protestanten. Dit boekje is het eerste nummer van de Opbouwreeks, een brochure-reeks welke door de persvereniging „Opbouw” wordt uitgegeven. Men kan het per giro bestellen en wel door **negentig cent** te storten op No 96089 ten name van W. Kaper, Van Lynden van Sandenburglaan 16, Utrecht. Na toezending van dit bedrag volgt franco-toezending van de brochure.

C. V.

PERSSCHOUW

Barth over Calvijn

In een extra-editie van de mededelingen van het Zwitserse evangelische persbureau verscheen van de hand van Karl Barth het volgende artikel, (de vertaling is van Ds G. Visee), over

Calvijn als theoloog

Calvijns theologie vertoont een strakke lijn. Zij leeft niet van wisselende invallen en indrukken, maar van een in haar onderdelen gevarieerde en bewegelijke kennis, die in haar totaliteit echter zichzelf nooit verloochent, een kennis, die zich aan deze man van meetaf als de enig mogelijke schijnt te hebben opgedrongen.

Dat heeft tot gevolg, dat men zich als zijn lezer — hetzij men het met hem eens is, of dat men zijn bedenkingen heeft — (heel anders dan men het bij de ongetwijfeld geniale Luther ondervindt) in ieder geval steeds door dezelfde krachtige hand aangegrepen en geleid voelt. In dit — formele — opzicht

VAN HIER EN GINDS

Televisie-vloedgolf

In de Verenigde Staten van Noord-Amerika hebben ruim 41½ miljoen gezinnen een televisietoestel. Men schat dat elke avond 60 miljoen mensen naar de televisie kijken in ongeveer 20 miljoen gezinnen. Men berekent dat de televisiebezitters zestien milliard dollar voor hun toestellen hebben betaald.

Gemengde huwelijken

Een vierde deel van de in Duitsland gesloten huwelijken zijn huwelijken tussen een roomse en een protestantse partij. 33—40 % van deze huwelijken worden bevestigd in een protestantse kerk, 30—35 % in een roomse kerk. 30 % wordt niet kerkelijk bevestigd.

De Theologische School van de Chr. Geref. Kerken

Ook in de Chr. Geref. Kerk is een vrouwencomité werkzaam ten behoeve van de bibliotheek van de Theol. School te Apeldoorn. Verleden jaar begon dit comité met zijn arbeid. Toen werd f 7000.— op de Schooldag aan de bibliothecaris van de School overhandigd. Dit jaar offereerde Mevr. Van der Zaal namens het comité f 10.000.— voor de bibliotheek en f 10.000.— als eerste „steen” voor een bibliotheekgebouw! Men ziet ook hier wat liefde en organisatie vermag. En — de naam Van der Zaal is een grote naam op het gebied van collecten en inzamelingen!

Het Westminster-Seminary

Het bekende Westminster-Seminary, de gereformeerde theologische hogeschool te Philadelphia, waaraan o.a. Prof. Dr C. van Til doceert, heeft het recht om tot doctor in de theologie te promoveren ontvangen. Dit recht is haar op een verzoek dienaangaande verleend door de Pennsylvania State Council of Education. Het recht is haar verleend, nadat bij een desbetreffend onderzoek haar wetenschappelijk karakter was komen vast te staan en zelfs werd geroemd. De doctorsgraad zal daar nu vanaf 1960 verleend kunnen worden in de oud- en nieuwtestamentische wetenschappen en de dogmatiek. Het Westminster-Seminary bestaat sinds 1929. Gedurende haar dertig-jaar bestaan werden bij haar ingeschreven studenten afkomstig van 187 colleges (inrichtingen voor middelbaar onderwijs). Ze kwamen uit bijna alle staten van Noord-Amerika, en uit twintig landen buiten de U.S.A. Ze behoorden tot niet minder dan veertig verschillende kerkelijke denominaties. In 1958 ware totaal 95 studenten in haar album ingeschreven. Aan het Westminster-Seminary doceren 10 docenten.

De „Christian Reformed Church” van Noord-Amerika

De Chr. Ref. Church van Noord-Amerika telt momenteel 228.905 leden, verdeeld over 529 gemeenten. Het aantal predikanten is thans 637. Deze kerk heeft voor de evangelisatie 45 en voor de zending 42 predikanten in dienst.

Pluriformiteit der Kerk

Met het onlangs verschenen nieuw Kerkelijk Handboek van Van Alphen blijkt dat het aantal bij de regering bekende „kerkgenootschappen” thans vijf en tachtig bedraagt. In 1927 was dat nog zes en veertig.

De kerk in Hongarije

De communistische regering van Hongarije is haar greep op de kerken aan het versterken. De vorige week hebben vijf hoge dignitarissen van de R.K. Kerk in het parlement de eed van trouw aan de staat afgelegd. Tot hen behoorde aartsbisschop Jozsef Groesz van Kalocsa, waarnemend hoofd van de R.K. Kerk in Hongarije.

Deze week zouden protestantse leiders die nog geen eed van trouw hebben afgelegd aan de beurt zijn voor de plechtigheid in het parlement. De eedafleggingen vloeien voort uit een op 6 april afgekondigd decreet, waarbij kerkleiders die nog geen trouw hebben gezworen 60 dagen de tijd krijgen dit te doen.

Zojuist verschenen:

PREDIKING EN UITVERKIEZING

Kort overzicht van de strijd, gevoerd in de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk tussen 1850 en 1870, over de plaats van de leer der uitverkiezing in de prediking door

PROF. C. VEENHOF

Formaat 15½ × 23½ cm — Omvang 323 bladz.

Prijs gebonden f 9,75

INHOUD: Inleiding - I. Scheuringen en conflicten - II. Verkiezingsspeculaties - III. Strijd over de „welmeenende aanbidding” - IV. Synodale beslissingen - V. Het onderwijs van Helenius de Cock - Epiloog - Aantekeningen - Naamregister - Zaakregister.

De 19e eeuw is een van de boeiendste perioden der geschiedenis. Van het kerkelijk en godsdienstig leven in de vorige eeuw is Professor Veenhof een der beste kenners. En nu geeft hij in dit boek een overzicht van de strijd, die in de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk in het midden van de 19e eeuw, ongeveer tussen 1850 en 1870, is gevoerd over de plaats van de leer der uitverkiezing in de prediking. Op dit punt waren de tegenstellingen zeer scherp en daaromheen concentreerden zich alle mogelijke andere verschillen. En het is merkwaardig dat in de kerkelijke en dogmatische controversen van de tegenwoordige tijd de meningsverschillen op hetzelfde punt betrekking hebben. Daarom heeft dit werk van Prof. Veenhof actuele betekenis, in het bijzonder voor de verschillende denominaties, die tot de Gereformeerde gezindte behoren.

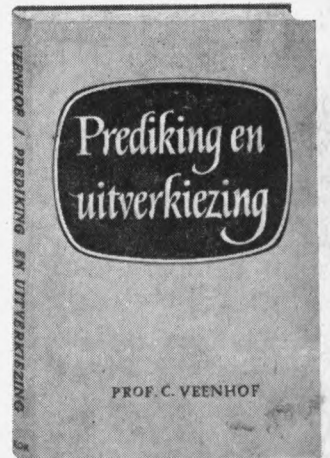
Over het kerkelijk leven van de Afgescheidenen in de hier behandelde periode is heel weinig bekend. Er is niets over gepubliceerd. Prof. Veenhof heeft moeite noch tijd gespaard om dit terrein moeizaam te verkennen. En het resultaat van zijn onderzoekingen heeft hij in dit boek neergelegd. Wat het kerkelijk leven van honderd jaar geleden vooral levendig hield waren de discussies, of juist: was de strijd over de plaats, welke de leer van de eeuwige uitverkiezing in de prediking moet innemen. Prof. Veenhof geeft in zijn boek eerst een tekening van de situatie, waarin die strijd werd gevoerd. Daarna schetst hij uitvoerig de dominerende opvattingen dienaangaande.

Dit boek is vooral ook van grote betekenis voor een recht inzicht in de hedendaagse kerkelijke verhoudingen. Want de verschillen tussen de groepen, die men gezamenlijk als de „gereformeerde gezindte” aanduidt, kunnen pas goed worden verstaan en gepeild, als men het kerkelijk en geestelijk leven van de Afgescheiden Kerken uit het midden van de vorige eeuw kent. Bovendien heeft zich gedurende die jaren in de Afgescheiden kerken een evolutie voltrokken ten aanzien van leer en prediking, welke van grote betekenis is geworden voor de latere tijd en daarom de volle aandacht verdient.

Voor predikanten en meelevende gemeenteleden van alle denominaties van gereformeerd stempel, voor ieder die zich interesseert voor de vaderlandse kerkgeschiedenis of voor dogmatische kwesties, is dit een zeer interessant boek.

Verkrijgbaar bij de Boekhandel

uitgave J. h. kok n.v. kampen

KERKNIEUWS

Adressen. De scriba van de kerk van Dordrecht is verhuisd van Gevaertsweg 16 naar Parklaan 16.

NAGEKOMEN BERICHT

Zo juist vernamen we dat Prof. L. Doekes aan de Universiteit te Munster de doktorsgraad in de Theologie behaalde.

De officiële promotie zal D.V. in het najaar plaats vinden.

OVER DE UITLEGGING DER HEILIGE SCHRIFT

Wij zijn van gevoelen, dat de voornaamste deugd van een uitlegger gelegen is in duidelijkheid en beknoptheid. En daar zijn taak bijna alleen hierin bestaat, dat hij de gedachtengang van de schrijver, die hij zich voorneemt te verklaren, openlegt, verwijderd hij zich stellig in dezelfde mate als waarin hij de lezers van deze gedachtengang afvoert, van zijn eigen doel, of treedt hij dan ten minste enigermate buiten de grenzen, welke hij zich gesteld heeft.

Calvijn

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404-2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.

ADVERTENTIE-TARIEF:

FAMILIEBERICHTEN:

Regelprijs 15 cent per m.M.

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenberg, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs: f 5.- p. halfj. - f 10.- p. jr. Studenten abonnement f 6.- per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland: f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.